

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ HÁM ORTA
ARNAWLÍ BILIMLENDIRIW MINISTRLIGI**

**ÁJINIYAZ ATINDAĞÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ**

Baslawish tálim kafedrası

Mektepke shekemgi hám baslawish tálim fakulteti

Baslawish tálim hám sport tárbiyalıq isi tálim baǵdarı 4a-kurs talabası

Xayratdinova Jadra Iniyatdinovna

**TEMA: BASLAWÍSH KLASS OQÍWSHÍLARÍNA MİLLİY TÁRBIYANÍ
ÚYRETIWDIŇ ÁHMIYETI**

Pitkeriw qániygelik jumıs

Ilimiy basshı:

p.i.d., docent T.Utebaev

Kafedra baslıǵı:

f.i.k.,docent S.Shınnazarova

Nókis-2019

JAQLAWĞA RUXSAT BERILDI:

Fakultet dekanı: _____ p.i.k.,docent U. Seytjanova

Kafedra başlıǵı: _____ f.i.k.,docent S.Shinnazarova

İlimiy basshı: _____ p.i.d.,docent T.Utebaev

Pitkeriw qániygelik jumısın orınlawshı Xayratdinova Jadra Iniyatdinovna

Mámleketlik attestaciya komissiyasınıń qararı:

Xayratdinova Jadra Innatdinovnanıń pitkeriw qániygelik jumısına

«_____» ball qoyılsın

MAK başlıǵı: _____

MAK aǵzaları: _____

MAZMUNÍ

KIRISIW.....	5
---------------------	----------

I BAP. BASLAWÍSH KLASSLARDA MILLIY TÁRBIYANÍ ÚYRETIWDE ÚRP-ÁDET, DÁSTÚRLER, ESTETIKALÍQ HÁM EKOLOGÍYALÍQ TÁRBIYANÍN ORNÍ

§1.1.Baslawish klass oqıwshılarına úrp-ádet, dástúrlerdi úyretiwdiń áhmiyeti.....	8
§1.2. Baslawish tálimde estetikalıq tárbiya	9
§1.3. Baslawish tálimde ekologiyalıq tárbiya.....	23

II BAP. BASHLAWÍSH TALIMDE MILLIY TÁRBIYANÍN ORNÍ

§2.1. Baslawish tálimde milliy qádiriyat túsiniğiniń áhmiyeti.....	31
§2.2. Baslawish tálimde shańaraq tárbiyasınıń ornı.....	39

JUWMAQ	48
---------------------	-----------

PAYDALANÍLGAN ÁDEBIYATLAR.....	51
---------------------------------------	-----------

ANNOTACIYA

Ózbekstan mektepleri oqıwshıların milliy tárbıyalaw mezonları ğárezsizlik sebepli jáne de mashqalalıq áhmiyetke iye. Shaxstın milliyliğine tıǵız baylanıslı bolǵan páziyetlerdi síndiriw táreplerinen kelip shıǵıp belgilenedi.

Milliy tárbıyanın ólshemlerin belgilewde ğárezsiz Ózbekstannın sotsiallıq jaǵdayı dóretiwshilik sıpatlar: watanǵa súyispenshilik, millet-ara baylanıs mádeniyatı, milliy ádiplilik, hújdanlılıq, adamlardıń miliy sanasın rawajlandırıw zárúr. Olarǵa kerek bolǵan qarsı sıpatlar: milliy biyparwalıq, milliylik, máhálleshilik, hújdansızlıń sıyaqlı túsiniklerge jaqsı tásir kórsetiw tiyis. Bul islerdi bir-biri menen óz-ara baylanıslı alıp barıw oqıtıwshı-tárbıyashı tárepinen arnawlı mezon etip alıwı kerek.

Milliy tárbıyanın ólshemlerin belgilewde oqıwshılardı jası, aqlıy imkaniyatları itibarǵa alınadı. Tórende baslawısh klass oqıtıwshınıń milliy tárbıyalanǵan kórsetkishleri hám ólshemleri qanday bolıw kerek temasın keltiremiz.

Qaraqalpaqstan watanım meniń. Qaraqalpaqstannın tábiyiy, ruwxıy-aǵartıwshılıq, geografiyalıq hám milliy ózgesheliklerin ańlaw, úlkeniniń ótmishi, házirgi turmısı hám keleshegi haqqında túsiniklerge iye bolıw.

Qánigelik pitkeriw jumıs ushın izertlew obekti sıpatında baslawısh klaslarda oqıtıw processı alındı.

Bul pitkeriw qánigelik jumısızda baslawısh klass oqıwshılarına Milliy tárbıya haqqında túsinik, sońında tiyisli juwmaqlar jasalǵan hám paydalanılǵan ádebiyatlarımızdın dizimleri kórsetilgen.

İlimiy basshı:

p.i.d., docent T.Utebaev

Talaba:

J.Xayratdinova

KIRISIW

Mámleketimiz birinshi qádemleri menen óz rawajlanıw jolın basladı. Bul jol milliy ózgeshelikler, milliy qádiriyatlardı tiklew, saqlaw, rawajlandırıw, milliy maqtanıshtı oyatıp, watanğa súyispenshilik hám ulıwma insanıylıq qádiriyatlarğa tiykarlangan halda kamalatqa erisiw jolı esaplanadı. Bul óz náwbetinde eski dúzim tárbiya teoriyasında úyreniliwi múmkin bolmağan milliy ádeplilik milliy qádiriyat sıyaqlı insannıń pútin milliy ózgesheligine baylanıslı páziyetlerdi jas áwladtıń jeke sıpatlarına aylandırıw baslı wazıypa etip qoyıldı.

Sonıń menen birge, joqarıdağı páziyetlerdi qalıplestiriwdi óz ishine alıwshı jańa pedagogikalıq baǵdar dúnyaǵa keldi. Bul milliy tárbiya-ózbekstan milliy ǵárezsizliginiń pedagogikalıq maqseti hám shárti.

Milliy tárbiya ózbekstannıń mámleketlik ǵárezsizligin bekkemlew hám ámelge asırıwǵa tayar perzentlerdi tárbiyalap kamalǵa keltiriwge xızmet qıladı.

Bul maqsetke erisiwdiń ózine tán teoriyalıq máseleleri bar. Solardan biri-milliy tárbiya teoriyasınıń tiykarǵı qaǵıydaları hám ilimiy túsiniqleriniń jaratılmaǵanı.

Ekinshi másele, «Ózbekstan ǵárezsizligin ámelge asırıwǵa, bekkemlewge tayar perzentler qanday páziyetlerge iye bolıwı kerek?» degen sorawǵa anıq, tájiriybede tiykarlangan juwaplar alıw máselesi bolıp tabıladı.

Bulardıń barlıǵı ózbekstan mekteplerinde milliy tárbiyanıń mezonların ilimiy jaqtan tiykarlaw zárúriyatın tuwdırmaқта.

Ózbekstan mektepleri oqıwshıların milliy tárbiyalaw mezonları ǵárezsizlik sebepli jáne de mashqalalıq áhmiyetke iye. Shaxstıń milliyliğine tıǵız baylanıslı bolǵan páziyetlerdi sińdiriw táreplerinen kelip shıǵıp belgilenedi.

Milliy tárbiya mezonların belgilewde ǵárezsiz ózbekstannıń sotsiallıq jaǵdayı dóretiwshilik sıpatlar: watanǵa súyispenshilik, millet-ara baylanıs

mádeniyatı, milliy ádiplilik, hújdanlılıq, adamlardıń miliy sanasın rawajlandırıw zárúr. Olarǵa kerek bolǵan qarsı sıpatlar : milliy biyparwalıq, milliylik, máhálleshilik, hújdansızlıń sıyaqlı túsiniklerge jaqsı tásir kórsetiw tiyis. Bul islerdi bir-biri menen óz-ara baylanıslı alıp barıw oqıtıwshı-tárbiyashı tárepinen arnawlı mezon etip alıwı kerek.

Milliy tárbiya mezonların belgilewde oqıwshılardı jası, aqlıy imkaniyatları itibarǵa alınadı. Tórende baslawısh klass oqıtıwshınıń milliy tárbiyalanǵan kórsetkishleri hám mezonları qanday bolıw kerek temasın keltiremiz.

Qaraqalpaqstan watanım meniń. Qaraqalpaqstannıń tábiyiy, ruwxıy-aǵartıwshılıq, geografiyalıq hám milliy ózgesheliklerin ańlaw, úlkeniniń ótmishi, házirgi turmısı hám keleshegi haqqında túsiniklerge iye bolıw.

Qaraqalpaqstan, qaraqalpaq xalqınıń qaharman perzentleri xızmetlerin biliw, Qaraqalpaqstan mámleketlik belgilerin úyreniw.

Mámleketimiz óz ǵárezsizlishgine eriskenneń soń eń áhmiyetli wazıypaları qatarında jaslar, óspirimler tárbiyasın qolǵa aldı. Balada milliy tárbiyanı qalıplestiriw shańaraqta, máhállede, baqshada, mektepte, orta arnawlı hám joqarı oqıw orınlarında ámelge asırıw qolǵa alındı. Búgingi kúnge kelip bunday tárbiyalıq islerdiń bir qansha jaqsı, quwnarlı nátiyjelerin kóriwimizge boladı. Máselen, iskusstvo tarawında, qurılısta, tigiwshilik tarawında, kúndelikli turmısımızda, toy-merekelerde, bayramlarda biziń milliy ózgesheligimizdi, ata-babalarımızdan miyras bolıp qalǵan biybaha qádiriyatlarımızda qayta tiklep alıwǵa eristik.

Bulardıń ishindegi eń úlken utılarımızdıń biri bul milliy ruwxıylıǵımızdıń, ádep normalarınıń milliyliginiń qayta tikleniwi.

Jámiyetimizdiń sotsiallıq-ekonomikalıq rawajlanıwın jedelesstiriw shárayatında insan faktorın júzege keltiriw dáwir talabına aylandı. Jetiliken insan haqqında, onıń miyneti hám turmısı, ruwxıy rawajı haqqında ǵamxorlıq mámleketimizdiń tiykarǵı maqseti. Adamnıń sezimlerin onıń miynetine, ruwxıy, ideyalıq hám mádeniy baylıqlarǵa múnásibetiniń tiykarları shańaraqta qalıplesewi. Jámiyet bekkem, ruwxıy hám ádep-ikramlılıq jaǵınan

salamat shańaraqlardıń bolıwınan mánpáátdar. Sol sebepli mámleketimiz shańaraqtı bekkemlewdi, balalar tárbiyası, sonday-aq sotsiallıq turmıs shárayatların jaqsılawda járdem beriwdi mámleketlik áhmiyetke iye is dep bileli.

Keyingi jıllarda mámleketimiz tárepinen qabıl etilgen bir qatar qarar hám jobalarda xalqımızdıń sotsiallıq-mádeniy ulıǵlanıwın támiyinlewshi pikirler, usınıslar beriledi, bular jámiyetimizdiń tiykarı bolǵan shańaraqlardıń sotsiallıq-ekonomikalıq hám ruwxıy kamalatında áhmiyetli rol` oynamaqta.

Joqarıda keltirip ótkenimizdey, mámlekteimizdiń, jámiyetimizdiń tiykarı bolǵan shańaraqlar, olardaǵı ósip, kámalǵa kelip atırǵan balalardıń tárbiyasına hár tárepleme kewil bolıp, bunı eń baslı wazıypa dep qaraw-zaman talabı. Bunda shańaraq, mektep hám máhálleniń óz-ara birge islesiwleri, belgili bir tárbiyalıq jobaǵa tiykarlanǵan halda iskerlik etiwleri búgingi kwnniń baslı wazıypası bolǵan milliy tárbiyanı ámelge asırıwda úlken rol` oynaydı.

I BAP. BASLAWÍSH KLASSLARDA MILLIY TÁRBIYANÍ ÚYRETIWDE ÚRP-ÁDET, DÁSTÚRLER, ESTETIKALÍQ HÁM EKOLOGÍYALÍQ TÁRBIYANÍN ORNÍ

§1.1. Baslawish klass oqıwshılarına úrp-ádet, dástúrlerdı úyretiwdiń áhmiyeti

Elimizdeki óndiristiń barlıq tarawlarında bolıp atırǵan ózgerisler, talas–tartıslar, hár qıylı pikirler mektep turmısında, sonıń ishinde jaslardı tárbiyalaw jumısında da óz tásirin tiygizbekte.

Házirgi waqıtta mektebimizdin aldında jaslardı hár tárepleme rawajlandırıw wazıypası tur. Bul talaptı tabıslı iske asırıwda xalıq pedagogikasınıń tutqan ornı girewli. Biziń xalqımız óz ómirinde «úlgili ul, qırmızı qız» ósirgen xalıqpız. Xalqımızdın óz aldına tariyxı, mádeniyatı, úrp-ádeti, salt–sanası, qaytalanbaytuǵın milliy dástúri bar. Umitılıp ketip baratırǵan, biraq tárbiya jumıslarında teńi–tayı joq qaraqalpaq xalıq milliy dástúrlerin biziń jas áwladımızdın sanasına jetkeriw, mektepte tálim–tárbiya jumısların shólkemlestiriwde sheshiwshi orındı iyelew lazım, yaǵnıy qaraqalpaq xalıq pedagogikasınıń eń jaqsı milliy dástúri mektep turmısınan keń orın alıwı tiyis.

Qaysı xalıq bolmasın, ol óziniń áwladlarınna óz boyındaǵı barlıq eń jaqsı qásiyetlerin tárbiya protsessleri arqalı jetkiziwge umtıladı, «Óz eliniń milliyligin, kózdiń qarashıǵınday saqlawdı jaslar bilimli, ónerli, mádeniyatlı er júrek adamzat bolıp jetisse eken dep árman etedi».

Jaslardı milliy dástúrler hám úrp – ádetler tiykarında tárbiyalawda, bunda xalqımızdın miyrim shápáátliligi, keńpeyilligi, sózge berikligi tuwralı aytılıp, usı qásiyetlerdi balalardıń boyına sińdiriw, úlkendi sıylaw, kishkenelerge ğamxorlıq, ádep–ikramlılıqtı joqarı kóteriw, qásterlew usaǵan úrip–ádet qaǵıydaların úyreniw kerek.

Jaslardı xalıqtıń milliy salt–dástúri tiykarında tárbiyalawda, bunda oqıwshılardı milliy salt–dástúrler tuwralı tolıq túsini beriledi. Onıń tárbiyalıq áhmiyeti keńnen kórsetiledi. Usı arqalı tárbiya jumıslarınıń aldında turǵan wazıpaların iske asırıwda kózde tutiladı. Bul maqsetti iske asırıw ushın oqıwshılar menen «Óz xalqımızdıń milliy dástúrlerin bilesen be ?», «Besik jırı» – bala tárbiyasınıń dáslepki basqışı» degen temalardı pikir alısıwlar ámeliy jumıslar ótkeriwge boladı.

Qaraqlapaq xalıq milliy dástúrleri menen oqıwshılardı tanıstırıw maqsetinde bala baqshalarda, mekteplerde, tariyxıy etnografiyalıq muzeyler shólkemlestirilse eksponotları tálim–tárbiya jumıslarında orınlı paydalansa, bul úlken jumıs bolar edi.

Dástúrler, úrp – ádetler, salt–sáneler, jámiyettegi sotsiallıq qatnasıqlardıń túrlerin, mádeniyattıń dárejesin kórsetiwi menen birge tárbiyanıń tiykarǵı quralların adamlardı jámiyetlik qadaǵalawdıń hám biriktiriwdiń áhmiyetli formasın kórsetedi.

Dástúr degenimiz – latınsha jetkeriw degendi ańlatıp áwladtan–áwladqa jetkeriletuǵın hám tariyxıy tiykarda qalıplesetuǵın úrip–ádet, ulıwmalıq, tártip, ádep–ikramlıq belgisi bolıp esaplanadı.

Jaqsı dástúr ómir jarasıǵı hám sonıń menen birge ulıwma adamzat mádeniyatına hár bir xalıqtıń qosatuǵın úlesinde bolıp tabıladı.

Tariyxıń hár bir jańa basqışında jámiyetlik qatnasıqlar, tek saqlanıp ǵana qalmastan, ózgerip jańalanıpta turadı.

Solay etip, dástúrler arqalı qayta óndiriw payda boladı, eski qatnasıqlardan házirgi hám keleshektegi qatnasıqlar payda bola baslaydı. Usınıń nátiyjesinde hár bir jańa áwlad ótken ásirlerdiń miyrasınan tásir alıp ótkendegige boysınıwǵa májbúr boladı.

Xalqımız hámme waqıt jámiyettegi hám jekke turmıstağı áhmiyetli waqıyalardıń saltanatlı túrde belgilewdi úrdis etip, ásirler dawamında óz dástúrlerin, úrip–ádetlerin qalıplestiredi hám onı jámiyetlik turmıs eleginen ótkizedi.

Dástúrler xalıqtıń psixikalıq ózgesheligin mádeniy rawajlanıwın dárejesin kórsetiw arqalı olardı basqa xalıqlardan ayırıp turatuǵın belgilerdiń de túri bolıp esaplanadı. Balalardı qaraqalpaq mádeniyatı menen tanıstırıp, xalqımızdıń milliy dástúrleri, úrip–ádetleri hám oyın zawıqlarında úyretip barǵanımızda maqul boladı.

□ árezsizlik bizdi óz ǵárezsizligimizge itibarlı qarawǵa baǵdarlanadı, ol arqalı xalqımızdıń tariyxın qayta úyrenip, ózimizge qaytadan sińdiriw kerekligin túsiniپ jettik. Ásirler boyına xalqımızdıń tariyxında qalıplesken bayramlar. Oraz, Hayt, Qurban – hayt, Nawrız usaǵan bayramlar jaramsız din menen baylanısqan (insandı din menen baylanısqan) insandı diniy tárbiyalawshı bayramlar dep sanalǵan bul merekelerdi xalqımız bayramlawǵa huqıqlı boldı. Qaraqalpaq xalıq milliy dástúrleri áwladtan–áwladqa jetkeriletuǵın hám tariyxıy tiykarda qalıplesetuǵın úrip–ádet ulıwmalıq tártip hám ádep–ikramlılıq norması bolıp esaplanadı. Sonlıqtan qaraqlapaqlarda: «Ata salǵan jol bar», «Ene pishken ton bar» degen naqıl – maqalda jas áwladlardıń ata–anadan miyras etip alıwınıń óz dástúrlilik ekenligin kórsetedi. Usınday dástúrler, bayramlar sol jasap atırǵan ortalıqtaǵı adamlardıń awız birshiligin, jaslardıń doslıǵın arttıradı, jaslar arasında bir–birine degen sıylasıq, saqıylılıq páziyetlerin payda etedi.

Bir tuwısqan xalıqlar qaraqlapaqlar, ózbekler, turkmenler, qazaqlar hám taǵı basqalar ózleriniń áyyeminen kiyatırǵan miyman doslıǵı menen jas úlkenlerge izzet–húrmeti menen kózge túsken.

Bul shıǵıs xalıqları tuwralı Ózbekistan Respublikasınıń birinshi prizidenti İ.A.Karimovtıń mına sózleri misal bola aladı: «Ózbekistan Shıǵıs mádeniyatınıń eń jaqsı dástúrler jolınan barıp, miyman doslıq hám tatıwshılıq esigin keń ashtı, quwǵıńǵa ushıraǵanlar, watannan juda bolǵanlar urıs hám quwdalawdıń qurbanları hár dayım Ózbekistanda baspana taptı, xalqımızdıń mehribanlıǵınan minnetdar boldı».

Hár bir xalıqtıń ózine tán qalıplesken ádep–ikramlılıq normaları bolıp, ol barlıq minnetlerge tuwrı kele bermeydi. Hár bir milliy dástúrler hár qıylı soqpaqlar arqalı bir arnaǵa baǵdaralanadı. Ol adamgershilik, insanıylıq haqqındaǵı baǵdar.

Biz balalardı tárbiyalawda Qaraqlapaq xalıq milliy dástúrleriniń áhmiyeti oǵada ullı ekenligi bilemiz. Balalardı tárbiya jumısı protsessinde xalıq awızeki dóretpelerinen, oyın–zawıq qosıqları, xalıqtıń naqıl–maqalları, Besik jırları, jańıltıwshılıqları, ayırım dástanlardan úzindiler, salt–dástúrler jańıltıwshılıqlar, jumbaqlar, ertekler, aytıslar qollınıladı. Usıllardı úyretiw nátiyjesinde balalarda awızeki xalıq shıǵarmalarına qızıǵıwshılıq payda boladı. Besik jırın úyrengende xalıq namasına salıp atqarǵanı maqul boladı. Máselen :

Háyiw–háyiw appaǵım– aw,
Aq besikte jat bópem–aw,
Apan toydan kelgenshe,
Jılamay sen jat balam–aw,
Qaraǵım men jasında
jasıldan qalpaq basında,
áshekóyli aq ataw,
aǵasınan qasında.

Bunnan balalarǵa besik jırınıń mánisi hám atqaratuǵın xızmeti málim boladı. Bul arqalı tárbiyashı Qaraqalpaq tiliniń ózine tán gózallıqlarına balalardıń háwesin oyatıw menen birge, hár xalıqtıń tek ózine tán tákrarlanbas besik jırlarınıń bar ekenligin aytıp beriw kerek. Balalar besik jırlarınıń hámme xalıqlarda da kishkene jańa tuwılǵan saǵıy nárestelerge arnatuǵın, olardı uyıqlatıw aldarqatıp, tınıshlandırıw yamasa olarǵa jaqsı payızlı jaǵday tuwdırıw ushın ayılatuǵınlıǵın bilip aladı.

Balalarǵa arnalǵan awızeki xalıq dóretpeleriniń biybaha bir bólegin jumbaqlar qurap, olar balalardıń tilin ósiriwin keńeytiw, milliy til sheberligin artırıw isinde teńi–tayı joq xızmet atqaradı.

Házirgi waqıtta balalarǵa kóbinese házirgi zaman shayırlarınıń jumbaqlarınan paydalanadı. Biraq biziń tájiriybemizdiń kórsetiwinshe olarǵa xalıq jumbaqları anaǵurlım tásirlierek bolıp kelip, olardı balalar ańsat yadlap aladı. Sebebi, olar ózine tán belgitsin uyqasımly sózler menen anıq etip júpkerlep táriypleydi.

Tájiriybeniń kórsetiwinshe balalardıń jumbaqlardı qıynalmay ańsat sheshe alatuǵınlıǵına erisiw ushın jumbaqlardı olarǵa tómendegi temalarda bolıp aytısıwǵa jaǵday dúzip bergен maqul :

«Úy haywanları hám jabayı haywanlar», «Quslar», «Miyweler», «Máwsim», «Tábiyat qubılısları», «Adam» hám basqalar.

Balalardıń tildi úyreniwge degen qızıǵıwshılıǵın arttırıwǵa jumbaqlardıń járdemi kóp. Jumbaq aytısıwǵa qatnasıp jeńip shıǵıw ushın bala ján táni menen sheshimi qıyın taza jumbaqlar izleydi. Ol jası úlkenlerden járdem soraydı, onda izleniw qábiletligi qalıplese baslaydı. Balalardı hár bir sózdi shaqmaqıń tasınday etip anıq hám shaqqan ayta biliwge úyretiwde jańıltıwshılar úlken rol atqaradı. Jańıltıwsh aytıwǵa

úyretkende balalardıń dáslep hár bir sózdi salmaqlap, asıqpay, albıramay aytıp tillerin shınıqtırıp algannan keyin áste shaqqan aytıwǵa ótiwge itibar beriledi.

Balalar jańıltıwshılıq úlken qızıǵıwshılıq penen úyrenedi. Sebebi olar balalar ushın aytıwǵa júdá qolaylı hám qızıqlı. Biraq, onı úyreniw ushın waqıt hám shıdamlılıq kerek. Sebebi, ol tez ayıladı, ol aytqanda da bir sózdi de qaldırıp qoymay anıq, shaqqan aytıw kerek.

Xalıq awızeki dóretpelerinen biri –ertekler. Ol insandı óz kúshine iseniwge óziniń hal–jaǵdayın durıs túsiniwge óz huqıqları menen minnetlerin tán ala biliwge úyretedi.

Ertektiń mazmunın balalarǵa jaqsı túsinikli, kewillerine qońımlı bolıw ushın haywanatlardıń súwretleriniń hár qıylı seriyaların izbe–iz kórsetiw, sonıń menen epizodqa baylanıslı tekst sózlerin bolıp – bolıp takrarlap shıǵıw kerek.

Milliylikti qayta tiklewge baylanıslı «Nawrız» bayramı ótkeriledi. Bul bayramlar balalarda milliy dástúrlerge degen qızıǵıwshılıqtı oyatadı.

Mine usınday milliy bayramlarǵa tayarlıq kóriwdiń barısında balalar qaraqlapaqtıń milliy taǵamlarınıń túrlerin hám kempir apalarımızdıń sandıqlarınıń túbinde jatqan yamasa tek ǵana muzeylerde saqlanıp qalǵan Qaraqlapaq milliy kiyimlerin óz kózleri menen kórip, olardıń atların bilip aladı.

Bunday sháwketli bayram saltanatları barısında balalar keste, óńir monshaq, háykel, ataw shash bawshuları sıyaqlı qaraqlapaq milliy kórkemleri óneri úlgileri menen jaqınnan tanısp olardıń atların, atqaratuǵın xızmetlerin bilip alıp ózleriniń sóz baylıǵın arttıradı. Jas óspirimlerimizdiń sutten taza pák júrenklerinde olardıń atqarıw sheberligin qolı gúl Qaraqlapaq ustalarına, zergerlerine, tiginshililerine degen sheksiz muhabbat sezimin oyatadı.

Qaraqalpaq xalqınıń milliy úrip–ádetleri hám dástúrleri, doslıq tuwısqanlıq qarım–qatnasların bekkemleydi. Bunday qatnaslardı payda etiwden dáslep milliyliktiń roli kúshli.

Jaslardıń milliy dástúrge ıqtıyatlıq penen, yaǵnıy onı túsiniwi hám dástúrdi buzıp adamlardıń kewline tiyip almawı aytarlıqtay qádir qımbatlılıqqa iye bolıp, onday jaslardı «Kórgenli» dep bahalap, al dástúrge sıymaytuǵın islerdi islegen adamlardı «Kórgensiz» – dep esaplap topar gruppanıń pikirinshe awır ayıptı taǵadı.

Aytayıq milliy dástúrler adamlardıń keyiplerin kóteredi, quwnıshın asıradı, jekke adamdı jámiyetke, birlespelerge tartadı. Adamlardıń jámiyettegi óz–ara qatnasıqlarınıń xarakterine, dárejesine tásir jasap, ondaǵa sotsiallıq, psixologiyalıq halattı jaqsılawǵa múmkinshilik beredi.

Xalqımız hámme waqıt jámiyettegi hám jeke turmıstaǵı áhmiyetli waqıyalardı saltanatlı túrde belgilewdi úrdis etip ásirler dawamında óz dástúrlerin qalıplestirdi. Bul dástúr salt–sanalar, úrip–ádetler óz nábetteinde ol adamlardıń dúnyaǵa kóz–qaraslarına, ádep–ıkramlılıqqa, sıpatlarına tásir etip otıradı.

Dástúrsiz jasaw – bul adamdı ádep–ıkramlılıq mádeniyatlılıq normalarınan shetletiwge alıp keledi, hár bir xalıqtıń, millettin ruwxıy baylıǵı bolǵan dástúrlerge, úrip–ádetlerge bolǵan kóz qarastı taǵıda rawajlandırıw olardı úgit–násiyatlarǵa iykemlestiriw adamlar arasında úlken ózgerisler eńgiziw búgingi kúnniń sheshiwshi máseleleri bolıp tabıladı. Tariyx ilimleriniń kandidatı Sh.Miralimovtıń «Jaqsı dástúr–tárbiyalaw quralı» degen maqalasınıń temasınan belgili tárbiyalıq xarakterde jazılǵan avtor óz maqalasında bayramnıń qayta tikleniwiniń házirgi jaǵdayda diniy emes, al

adamlardıń dóretiwshilik miynetine baylanıslı ótiwin, adamlardıń yaqı bolmasa gazeta oqıwshılardı túsindiriwge urnadı.

Sonday-aq bayramlawda jas áwladtı tárbiyalaw kóz-qamrasların xalıq tvochrestvosınan tárbiyalaw úlğiler tiykarında qalıplestirip qaraw júdá áhmiyetli ekenligin hám bul jaǵdaydı barlıq waqıtta jámiyettiń sapalı hám belsendi dóretiwshiliklerin tárbiyalawǵa járdem beretuǵın eń jaqsı dástúrler qatarında esapqa alıw kerek.

Jaslar «Nawrız» baryamınan jaqsı tárbiya aladı, hár jılı qaytalanıp, jańarıp baradı, adamnıń ruwxıy ósiw protsessin jedellestiredi.

Avtordıń tárbiyalıq xarakterde jazǵan bul maqalası jaslardı milliy dástúrler arqalıda tárbiyalawǵa baǵdar alıw kerek degen pikirleri bir qansha tásir etedi. Álbette, tárbiya bul jaslar ushın eń zárúr, al olarǵa ruwxıy dúnya, ruwxıy sezim hawa menen suwday zárúr.

Usınday pikir júrite otırıp Ózbekstan Respublikasını birinshi prizidenti İ.A.Karimovtıń aytqanıday : «Ruwxıy dúnyanı bekkemlew ushın miynet hám qarjını alıw óz kelesheğine balta urıw degen sóz» – dep keltirip ótedi. Rasındada ruwxıy dúnya ushın bir nársenide ayamawımız kerek. Sonıń ushın da tap sonday etip qarawımız kerek.

Olardı mádeniy hám milliy miyrasımızdı bayıtıwǵa tárbiyalaw kerek.

Oraza zayıtı keń tarqalǵan dástúr bolıp esaplanadı, sebebi bul dástúr adamlardı óz-ara sıylasıq, doslıq, jámleskenlik, miyrimlilik, ǵarılarǵa úlken itibarda bolıwǵa da shaqıradı, sebebi úlken apaylar yamasa atalarımız oraza tutıwın yaqı bolmasa olarǵa awız ashar beretuǵınıń óz kózlerimiz benen kórip júrmiz. Biraq, bul waqıyalar ne ushın bunday ekenligin túsineytuǵın edik.

Al, ilimniń rawajlanıwı elimizdiń gáresizlik bolǵanınan keyingi izertlenip otırǵan bunday dástúrler jaslar ushın sabaq boladı. Pedagogika ilimleriniń kandidatı Perdebay Shılmanovtıń «Milliy oınlarımızdı umıtpayıq» atlıq maqalası Qaraqalpaq xalıq milliy dástúrlerinde, milliy úrip – ádetlerinde, toy–merekelerinde seyil etip júriw, hár qıylı oınlar oynaw tárbiyalıq áhmiyetke iye ekenligi aytıladı.

Qaraqalpaq xalqında xalıq seyili, toy merekelerdi jaqsı kórip, qızıǵıp oynaytuǵın oınlarınan

«Ilaq oını», «Alaman báygi oını», «Uzaq aralıqqa atlardı jarıstırıw», «Jorǵa jarıs», «Jayau jarıs», «Sarı jay atısıw» qaraqlapaqsha belbew bayla bellesiw gúresi».

«Gúmis alıw», «Jerdegi bahalı zattı attıń ústinde jawıp kiyatırıp enkeyip alıw», «At ústinde tartısıw», «Kesek ılaqtırıp jarısıw» sıyaqlı tolıp atırǵan .

Oınlardı atap otip tiykaman at ústinde júrip oynaytuǵın oınlarǵa kóbirek toqtaldı. Máselen, «Báygi», «Jorǵa jarıs», «Seyil jarısı», «Kók par ılaq» oını usaǵan milliy oınlardıń oynawı tártibin hám oynalıwın kórsetip bergen.

Biz kúndelik turmısımızda óz-ara múnásibetlerimiz protsessine kóp itibar bere bermeymiz. Eger orınsız qılǵan qılıqlarımız hám gáplerimizge qanday da bir adam kritikalıq pikir bildirse: «ne bolıptı», «#apa bolsa bolar», «Gápim jaqpasa esitpey-aq qoysın» h.t.b. gápler menen óimizdiń qopal qatınasımızdı, biyádepliligimizdi aqlamaqshı bolamız. Haslında bul ulıwma ruwxıyatımızdıń bir bólegi bolǵan qatnas dárejesineń pásligi. Biz tek ǵana óimizdi oylaymız da, dógeregimizdegi adamlardıń keypiyatı menen esaplaspaymız. Kópshilik jaǵdaylarda «Áne ol adamnıń qatnasınıń shiyrinligin kór», «Ádepli adam eken», Kórgenli adam eken, sózleriniń

mazmunına qara» h.t.b. maqtawlı gáplerdi kóp esitkenbiz. Endi ózińiz oylap kóriń, arqańızdan sonday maqtaw gáplerin esitkenińiz jaqsı ma yaki «Bunsha qopal adam eken», Júdá biyádep adam eken-adam bolmay qaldı qurısın» hám usıǵan uqsas ashshı gápler esitkenińiz jaqsı ma?.

□áresizlikke erisip aqıl hám ádeplilik máselelerine birinshi dárejeli áhmiyet beriwimiz, ǵáresizlikti bekkemlew wazıypaları, tárbiya tarawında salamat áwlad, ruwxıy jetilisen insan, kámil insan sıyaqlı túsiniklerge tallaw beriwdi, olardıń áhmiyetin ashıp beriwdi talap etpekte. Joqarıda aytqanımızday, olar áhmiyeti jaǵınan birdey túsinikke iye. İnsandı tuwrılıqqa, hadalıqqa, páklikke, miynet súygishlikke, vatanparvarlıq hám insanparvalıqqa, joqarı ádeplilikke jollaw bul túsiniklerdiń áhmiyeti hám mazmunın quraydı.

Házirgi kúnde bul máselelerge birinshi dárejeli áhmiyet beriwimizdiń mánisi sol, iyman hám ádeplilik pazıyletleri ruwxıyatı kúshli, milliy juwapkershilik tuyǵısı qálbinde tereń tamır urǵan, ruwxıy jetilisen puxaralarǵa iye mámleket ǵana ǵárezsiz hám hár tárepleme rawajalana aladı. Ullı keleshek ruwxıy jetilisen insanlarǵa tayanǵanda ǵana jaratıladı, qád kóteredi. Basqasha aytqanda, aqıllı hám ádepli insanlar ǵana ullı keleshekti jarata aladı. Sonıń ushın ádebi jaqsı insandı, salamat áwladtı tárbiyalaw júdá áhmiyetli másele. Bul máselede jurtbasshımızdıń tómendegi sabaǵı ibaratlı: Biz salamat áwladtı tárbiyalap kamalǵa jetkeriwimiz kerek. Salamat adam degende tek ǵana fizikalıq salamatlıqtı emes, bálki shıǵıs xalıqlarına tán ádep-ikramlılıq ideyaları ruwxında kámal tapqan insandı túsinemiz. Bul pikirlerden kórnip turǵanıday shıǵıs xalıqlarına tán ádep-ikramlılıq ideyalar sanasına sińdirip alǵan adam ruwxıy jetilisen insan esaplanadı.

Ruwxıy jetilisenlik insannıń dúnyaqarası, ruwxıyatı, minez qulqı normaları, ádeplilikke baylanıslılıǵı menen ajralıp turadı. Ruwxıy jetilisen

adamlar xalıq taǵdiri hám párawanlıǵı, watan táǵdiri hám onıń jetilisiwin oylaydı.

Hár qanday dáwirdeń ózine tán tálim tárbiya formaları hám mazmunı boladı. Dáwir ótiwi menen olar ózgerip baradı. Bul tábiyiy hal.

Jámiyet rawajlanıwınıń málim bir tariyxıy basqışında tálim tárbiya arnawlı mákemelerde alıp barılmaǵan. Bul protsess shańaraqta miynette, kóshe hám sotsial turmıstıń basqa da orınlarında úzliksiz alıp barılǵan. Bul dáwirde tálim tárbiya menen derlik barlıq er jetken adamlar shuǵıllanǵan. Bul usıllar tábiyiy ráwishte adamnıń insanıy ózgesheliliklerinen kelip shıǵıp qalıplesken jáne de tiykarınan insanıy hám málim dárejede, demokratiyalıq bolǵan. Tariyxıy dáreklerge qaraǵanda, bul dáwirde sotsial tıs hádiyseler-urılıq, adam óltiriw, jalǵan sóylew, aldaw, jánjel qılıw, sózden qaytıw hám basqa da unamsız háreketler kem ushıraǵan. Sebebi hámme birdey qadaǵalawda bolǵan.

Jámiyet rawajlanıwınıń málim bir tariyxıy basqışında miynettiń bólistiriliwi tereńlese barıp, tálim tárbiya ózgeshe kásip sıpatında basqa jumıs tarawlarınan ajıralıp shıqtı. Tálim-tárbiya isi menen usı kásipti iyelegen adamlar ǵana shuǵıllana basladı. Tálim tárbiya protsessi xalıq qadaǵalawınan óte basladı. Júdá oraylasqan adminstrativ-buyırıqpazlıq sharayatında bolsa bul protsessti tezlestiriw hám bayıtıw bayraǵı astında bir qatar aǵartıwshılıq metod usıllar buzıldı, tálim-tárbiya beriwdeń unamsız túrleri payda boldı.

Tálim sistemasındaǵı bul qátelikler nátiyjesinde tálim-tárbiya mashqalası payda boldı. Jaqın ótmishtiń aǵartıwshılıq tarawındaǵı qátelerin dúzetiw bolsa biziń juwapkershiligimizge tústi.

Solardan kelip shıǵıp, ǵárezsiz mámlektimizdiń keleshek-tegi aǵartıwshılıǵınıń forma hám mazmunın ilimiy tiykarlap beriwge háreket ettik. Onıń qanshelli turmısıy ekenligin tájriybe hám ámeliyat anıqlap berdi.

Tálim-tárbiya beriwdiń jańa formasın analiz qılıw protsessinde onı oqıw mákemelerinde alıp barıw tártibin saqlap qalıw, forma hám mazmunın zaman hám mákan, yaǵnıy millet rawajlanıwı basqıshınıń ıqtıyajına juwap beretuǵın halǵa keltiriw maqset etip qoyladı.

Ózbekstannıń búgingi kúndegi tálim-tárbiyaǵa bolǵan sotsial buyırtpası tómendegishi: insandı unamlı pazıyletlerdi qalıplestiriw, bazar ekonomikasın tereń bilgen adamlardı tárbiyalaw. Onnan tısqarı, Ózbekstan jáhándegi rawajlangan mámleketler qatarınan orın alıwı ushın xalıq jańa tarmaqlı komp`yuter sawatına iye bolıwı hám shet tillerdiń keminde birewin tereń biliwi shárt.

§1.2. Baslawısh tálimde estetikalıq tárbiya

Bala tárbiyasında zárúrli hám dıqqatqa ılayıq bolǵan nárese-onıń gózállıqqa bolǵan qatnası. Balanıń gózállıqqa talpınıwın, gózzalıqtı durıs bahalay biliwin, estetikalıq talǵamın, estetikalıq sezimin hám qabıllawın qalıplestiriw, rawajlandırıp barıw da ruwxıy tárbiyanıń eń zárúrli bólegi. óytkeni, ruwxıy gózzalıq degende insan kelbetin gózzal etip kórsetetuǵın insanıylıq páziyletler menen bir qatarda estetikalıqtı seziniwler de túsiniledi.

Baslawısh tálimde estetikalıqtı hám milliy ruwxıylıqtı tárbiyalaw kámil insannıń tiykarı. Sonlıqtan bul páziyletlerdi qalıplestiriw hám tolıq jetilistiriw barıw tek ǵana mekteptiń emes, al shańaraq-mektep-máhálleniń birgelikte, úzliksiz túrde orınlap barıwı kerek bolǵan baslı minnetlemesi.

Estetika bul gózzalıq haqqındaǵı ilim. Ol óziniń estetikalıq sezim, qabıllaw, talǵam, baha sıyaqlı kategoriyalarına iye. Bul kategoriyalardıń

adamda qay dárejede rawajlanganlıǵı onıń dúnya qarasına, sana-sezimine, túsiniklerine baylanıslı boladı.

Adam úlkeygen sayın onıń dúnya qarası, talǵamı, oylawı, qızıǵıwshılıǵı da ózgerip bara beredi. Usılardıń durıs jolǵa, gózzal tárepke baǵdar alıwı ushın balalardı jas waqtınan baslap ruwxıy gózzallıq penen materiallıq (sırtqı, fizikalıq, konkret) gózzallıqtıń uyǵınlıǵınıń áhmiyetin, bahasın túsindirip, baslawısh klasslardan baslap aq hár túrli metodlardı qollanıp sabaq barısında, klasstan tıs tárbiyalıq saatlarında úyretip, olardıń sanasına sińdirip barıw lazım.

Adamlar erteden aq óz-ara qatnasnda ádeplilik penen kórkemlilikke printsipial birligin xalıqtıń naqıl sózlerine aylandırıp, poeziya hám awız ádebiyatı arqalı urpaqtan-urpaqqa jetkerip otırǵan. Mısalı «Sırtı jılıraq, ishi kaldıraq» degen sózde tek ǵana sırtqı forması sulıw, biraq bunıń hesh qanday paydası joq, sebebi onıń mánisi joq degendi ańlatadı. Sulıw nárseniń yamasa sırtqı kórinisi sulıw adamnıń bárin gózzal dep ayta almaymız. óytkeni, gózzallıq degen túsinik óz ishine hám kórkemlilikke hám ádeplilikke, hám bilimlilikke aladı, yaǵnıy insanıy páziyetler yamasa adamzatqa paydası bar, onıń ómirine mazmun baǵıshlaytuǵın sıpatlardıń sulıwlıq penen birlespesi túsiniledi.

Mektep baǵdarlamasında (baslawısh klasslarda) arnawlı estetika páni kiritilmegen. Degen menen estetikalıqqa tárbiyalawdıń bir qansha imkánıyatları bar. Máselen, mektepte qosıq sabaǵında muǵallım balaǵa muzıkanı tıńlaw ádebin, qosıqlardan tek ǵana namasna emes, al sózlerine de dıqqat awdarıwdı, muzıka ásbapların shertiwge úyretiw, olarǵa degen qızıǵıwshılıqtı oyatıw arqalı baladaǵı bar bolǵan talanttı rawajlandırıp, onıń keleshekte talantlı, xalıq húrmetine ılayıq bolatuǵın kompozitor, iskusstvo xızmetkeri etip tárbiyalawǵa boladı. Mánili, tárbiyalıq xarakterge iye bolǵan balalar qosıqlarınan «Shójelerim», «Aq qoyan», «Awılım», «:yregim», «Biziń mektep baǵında» sıyaqlı qosıqlar balada tábiyat gózzalıǵına kóz-qarasın, al «Qaraqalpaǵım», «Anamnıń anası bar», «Meniń elim», «Ana mektebim»

sıyaqlı qosıqlar watansúygishilikke tárbiyalap, olardı gózzal qıyallar súriwge úyretedi, balanın muzıka álemindegi fantazitsiyasın rawajlandıradı.

Súwret sabağında tańlap alınğan tema boyınsha muğallım balalarǵa belgili bir ob`ektke qarap yamasa ózleri yadınan súwret salıwdı tapsıradı. Eń jaqsı salınğan súwretlerdi balalarǵa kórsetip, onı salınan oqıwshılardı marapatlap, ruwxıy kóterinkilik payda etedi. Sonıń nátiyjesinde balada súwretlew ónerine bolınan qızıǵıwshılıq artadı, iskusstvo tarawınıń keńeyiwine úles qosıladı.

Minyet sabağın alıp qaraytuğın bolsaq, muğallım balalarǵa milliy ónermentshilik, ustashılıq gúlalshılıqlardıń, al qızlarǵa bolsa pishiw-tigiw, hár túrli taǵamlar tayarlawdı úyretip bulardıń sapasına hám sırtqı kórinisine óz fantazitsiyaları, talǵamları arqalı sulıwlıq, bezew beriw sırları menen tanıştırıp baradı. Bunday isler oqıwshılarda miynetke bolınan intanı, uqıbın, tájiriybesin arttırıp baradı.

Muğallım óziniń hár bir is-háreketinde balalarǵa órnek kórsetip olardı ruwxıy gózzallıqqa tárbiyalap barıwı kerek. Al ruwxıy gózzallıqtıń tiykarǵı kórsetkishlerine insap, hadallıq, ádillik, iyman, kishipeyillik, sabırlılıq, qanaat, miynetsúygishlik, sadıqlıq sıyaqlı insaniylyq páziyetler kiredi. Bul ruwxıy gózzalıq normaların tárbiyalaw tek arnawlı saatlarda ǵana emes, al mudamı úzliksiz túrde alıp barılıwı kerek bolınan talaplardıń biri.

Bul talaplardı orınlawdıń tómendegi usılları usınıs etiledi :

- balalarǵa ruwxıy gózzallıq haqqında ápiwayı mısallar menen túsindiriw ;
- balalardıń unamlı hám unamsız háreketlerin óz-ara baqlap, tárbiya saatlarında birgelikte talıqlaw ;
- eń úlgili oqıwshınıń súwretin klass diywalı gazetasına qıstırıp qoyıw
- tártibi, oqıwı tómey, qızıǵıwshılıǵı pás balalardıń ata-anaları menen birgelikte is alıp barıw.

Tárbiyanıń bunday ámeliy túrleri balaǵa kúshlirek tásir etedi.

Baslawısh klass balaların jas tamashagóy teatlarına, muzeylerge, tábiyatqa, tariyxıy orınlarǵa sayaxatqa shıǵarıp, soń óz tásirleri jónendi sóylep beriw tapsırıladı. Bunda balanıń til baylıǵınıń jaqsı rawajlanıwına járdem berilgen boladı .

Klasstan tıs sabaqlarında baslawısh klass oqıwshılarına xalıq erteklerinen, ápsanalarınan obrazlı, tásirli sóylep beriw barısında usı ertek, ápsanalardaǵı waqıyalar, qaharmanlar, qubılıslar balalardıń qıyallarında sáwlelenedi, olar gózzallıq álemine sayaxat etedi hám eń tásirli, unamlı ertek qaharmanların ózlerine ideal etip, olarǵa eliklewge urınadı. Jaqsıǵa eliklew de tárbiyalawdıń jaqsı usıllarınan esaplanadı. Mine usınday jollar menen muǵallım balalarǵa estetikalıq tárbiya beriwdiń dáslepki basqıshların ámelge asırıwına boladı. Bunday tárbiya balanıń dúnya qarasınıń keńeyiwine , unamsız illetlerden, kórimsiz nárselerden júz burıp, gózzallıqtıń dóretiwshisi bolıwǵa tırısıwǵa jeteleydi. Estetikalıq tárbiyanıń gózlegen maqseti de mine usınnan ibarat.

Bunnan basqa, balanı miynetke tárbiyalawda islegen isiniń nátiyjesinen ózi de basqalar da kewili tolıp, zawıq alatuǵınday dárejede orınlawǵa háreket etiwge úyretiw zárúr. Bul bosa, óz gezeginde, balanıń puxta, itibarlı, uqplı bolıp ósiwine tiykar boladı.

Estetikalıq kategoriyalardıń ishindegi eń bir dıqqatlı bolıwımız kerek bolǵanı–bul estetikalıq talǵam. Ádette adam óz talǵamın unaydı, unamaydı degen sózler arqalı bildiredi. Bala tárbiyasında da unamlı nátiyjelerge erisiw ushın usı táreplerin esapqa alıw kerek boladı.

Baslawısh klass oqıwshılarına jeterli dárejede berilgen estetikalıq tárbiya, erteńgi kúnimizdegi turmıs tarawlarınıń gúllep rawajlanıwına tiykar bola aladı.

Bala tárbiyasında biziń xalqımız ázel-ázelden tábiyat gózzallıqlarınan zawıqlanıp, tábiyattı qorǵap, onıń gúlzarǵa aylanıwına xızmet etip jasawdı úyretip kelgen. Al házirgi ayırım ekologiyalıq mashqalalar payda bolıp atırǵan bir dáwirde balalarǵa ekologiyalıq tárbiya beriw, olardaǵı gózzallıqqa bolǵan umtılıwdı kúsheytip estetikalıq talǵamın bayıtıp baratuǵınlıǵı sózsiz.

Balalar tábiyat gózzallığına qaray otırıp oǵan ózinshe baha beredi, al baha beriw bolsa adamnıń estetikalıq talǵamınıń rawajlanǵanlıǵı dárejesine baylanıslı. Sonlıqtanda baslawısh klasslarda gózzallıqtı seziniw qábiletin tárbiyalap barıw júdá úlken áhmiyetke iye. Tábiyattıń kórkemligi tek ǵana kózdi quwandırıp qoymastan, adamǵa estetikalıq zawıq ta baǵıshlaydı. Bul gózzallıq áleminiń adamnıń ruwxıy talapların qanaatlandırıwǵa xızmet etetuǵınlıǵın kórsetedi. Ekologiyalıq tárbiya adamǵa dúnyaǵa kelgen dáwirinen baslap aq beriledi, biraq mektepke kelgennen soń balanı tek ǵana teoriyalıq jaqtan emes, al ámeliy jaqtan da tárbiyalap, tábiyat gózzallıǵın bayıtıwǵa úles qosıwǵa talpınıwın tárbiyalap barıw maqsetke muwapıq boladı. Estetikalıq sezim, qabıllaw, zawıq adamda ruwxıy kóterinkilikti payda etedi, al bul bolsa óz gezeginde adamda gózzallıq ólshemlerin keńeytip hám tereńlestirip baradı. Balalarǵa ekologiyalıq tárbiya beriwdiń ekinshi bir áhmiyetli tárepi turmısımızdı jaqsılaw, ana tábiyattı qorgaw, xalıqtıń deń sawlıǵın saqlaw, ekonomikalıq hám ekologiyalıq krizislerden saqlanıw bolıp tabıladi.

§1.3. Baslawısh tálimde ekologiyalıq tárbiya

İnsan jasap atırǵan ortalıq penen óz-ara qatnasları, insaniyat iskerliginiń tábiyatqa unamsız tásiri jaman aqibetlerge alıp keletuǵınlıǵı kesh túsiniledi. Adamnıń ómir sharayatında hár qıylı qolaylıqlar jarataman dep insaniyat geyde tábiyatqa biyparwa qatnasta bolıp qaladı. Aqıbette jámiyette hawa, suw hám topıraq, tábiyat ónimleriniń sapasınıń buzılıwı júzege keledi. Eń ashınarlısı balalar ólimi kóbeydi, mayıplar sanı arttı, aqılıy kemshiligi bolǵan balalar tuwılıp atır. «Kesh bolsa da heshten jaqsı» degendey ǵárezsizlikke eriskennen keyin bul máselege itibar hár qashanǵıdan da kúsheydi. házirgi kúnde aral apatshılıǵı eń úlken mashqalaǵa aylandı.

Birinshi prezidentimiz İ. A.Karimov BMSH «Mıń jıllıq sammiti» sessiyasında sóylegen sózinde «Aral mashqalası Oraylıq Aziya aymaǵınıń

sheńberinen shıǵıp ketti hám pútkil dúnyalıq áhmiyetke iye bolmaqta. Onıń unamsız aqıbetlerin búgingi kúnde klimat sharayatınıń, biologiyalıq teń salmaqlılıǵınıń ózgeriwinde, xalıqtıń salamatlılıǵı hám keleshek áwlad genefonında tásirinde kóriw múmkin»—degen edi.

Tábiyattı asırıp abaylawdıń tiykarǵı faktleriniń biri bul shaxstıń ruwxıy, ádep-ikramlılıq mádeniyatı esaplanadı. Balalardıń ekologiyalıq tárbiyasınıń qalıplesiwinde sem`ya, mektep hám basqa da jámiyetlik institutlarındıń birge islesiwı ayrıqsha áhmiyetke iye boladı. Házirgi kúnde sem`yada eń dáslep balalarǵa, jaslarǵa ekologiyalıq mádeniyatın tárbiyalaw hár bir insannıń, ata-ananıń ómirlik zárúrligi bolıwı tiyis.

Ullı pedagoglardıń pikirinshe, ekologiyalıq mádeniyattıń qalıplesiwi, bala-sem`ya, bala-mektep, bala-jámiyet qanasındaǵı tárbiyalıq tásirlerdiń úylesimligigi tiykarında kelip shıǵatuǵınlıǵı ayıladı.

Ekologiyalıq mádeniyattıń qalıplesiwin oyshıllardıń aytıwınsha, balalıqtan baslawdıń áhmiyetliligi kórsetiledi. Xalqımızda «Bolar bala bes jasınan belgili», «Qus uyasında kórgenin isleydi» degen danalıq sózler bar.

Shańaraqta da ekologiyalıq tárbiya beriwge áyyemgi dáwirlerden—aq ayrıqsha itibar berilgen. Balalarǵa «Suwǵa túpirme, mákiriw boladı», «Terekti sındırma, janı qıynaladı», «Haywanlardı qıynama-qudaydıń qáhári keledi» sıyaqlı pikirlerdi balanıń qulaǵına quyıp kelgen.

Balalar terekler, gúllerdi egiw, ósiriw, haywanlarǵa ǵamxorlıq etiw, olardı kwtıp ardaqlaw arqalı tábiyat haqqındaǵı ápiwayı bilimlerge iye bolıp alǵan, tábiyattı baqlaw hám onıń gózzallıǵın sezinetuǵın bolǵan, olardıń ózleriniń iskerligin sanalı túrde alıp barıwı, onnan zawıqlanıwına ayrıqsha kewil bólingen, tek sonda ǵana balada átirap-ortalıqqa, tábiyatqa degen ǵamxorlıq, mehir-muhabbat sezimi oyanadı, umtılıw payda boladı.

Balalarǵa ekologiyalıq tárbiya beriwde oynan paydalanıw nátiyjeli bolatuǵınlıǵı dáliyllengen. Sebebi jas balanıń qábileti, zeyini hám sanasınıń qalıplesiwinde tikkeley qural oyın protsessi esaplanadı. Sonıń ushın da

balalarda ekologiyalıq mádeniyattı qáiplestiriwde tárbiya mekemelerinde oyın iskerliginiń sistemalı túrde alıp barılıwına keń kewil bólinedi.

Mısalı, úydiń átirapındaǵı ósimliklerdi bir-birinen ajıratıw, olardı atpa-at aytıp beriw, balalardıń haywanat hám ósimlikler dúnyasına mehir-muhabbatın oyatıw ushın «Aq terekpe, kók terek», «Túlkishek», «Hákke qayda» sıyaqlı oýınlardan paydalanıw múmkin.

Shańaraqta ata-analar tárepinen balanıń jası, uqıbı hám jeke ózgeshelikleri esapqa alınıp, oǵan ekologiyalıq tárbiya berilip kelingен. Mısalı, úy jumslarınan mal baǵıw, ot-jem tayarlaw, tawıqlardı baǵıw, atızdı jabayı otlardan tazalaw, eginlerdi suwǵarıw, gúzde ónimlerdi jıynap alıwǵa qatnasıw arqalı ekologiyalıq tárbiya berilgen, biraq bul jumslar qolınan keletuǵın perzentler arasında bólistirilip berilgen. Bul arqalı óz is háreketinde juwapkershiligi arttırılǵan, olardıń óz-ara tatıw, bir-birine kómeklesiw, óz-ara sıylasıqlı bolıw sıyaqlı ádep-ikramlılıq páziyetlerdi qáiplestirgen.

Tábıyatqa adamnıń islegen unamsız qatnası nátiyjesinde júzege kelgen Aral teńiziniń qurıp qalıwı búgingi kúnde insaniyat ushın múshkul jaǵdaydı tuwdırıp otır. Biziń respublikamızdaǵı ekologiyalıq jaǵdaydı esapqa alǵan halda pútkil dúnya júzi ózleriniń qolınan kelgen járdemlerin bermekte.

Usılar sebepli jaslarǵa, ásirese baslawısh klass oqıwshılarına qorshap turǵan ortalıq penen óz-ara qatnas múnásibetin jaqsılaw maqsetinde ekologiyalıq túsinik hám tárbiya beriw máseleleri házirgi waqıtta xalıq bilimlendiriwi tarawlarında qolǵa alınbaqta.

Jasap turǵan ortalıqtıń ekologiyalıq jaqtan talapqa sáykes kelmewshiligi, ósimlikler hám haywanatlar dúnyasınan, ásirese atmosferanıń hár qıylı ximiyalıq zatlar menen pataslanıwı, adamlardıń jasaw sharayatına, onıń deń sawlıǵına úlken zıyan tiygizbekte. Mine, usı júzege kelgen zıyanlı aqıbetler menen gúresiw ulıwma jámiyetshiliktiń, sonıń menen birge tálim-tárbiya mekemeleriniń de minnetli wazıypası bolıp esaplanadı. Olar tek ǵana jaslarǵa ekologiyalıq túsinik berip qoymastan, olarǵa ekologiyalıq bilim beriwi lazım.

Házirgi waqıtta dúnya júzindegi kóp ǵana alımlar insanlardıń neshe ásirlerden berli toplanǵan barlıq bilim tájiriybelerin, tábiyattı qorshaq turǵan ortalıqtı saqlawǵa, onı abadanlastırıwǵa jumsaw kerekligi haqqında ózleriniń pikirlerin bildirmekte. Ekologiyalıq mashqalalardı sheshiwde xalıq massasınıń itibarın qaratıw óziniń unamlı nátiyjesin beredi. Ásirese, mektep tereń ekologiyalıq bilim hám tárbiya beriwdi ayırıqsha názerde tutıwı kerek. Baslawısh klass oqıwshılarına ekologiyalıq bilim mazmunın hám tárbiya beriw barlıq oqıw pánleriniń úyreniliwi barısında ámelge asırıwǵa boladı.

Oqıwshılardı ekologiyalıq jaqtan tárbiyalaw barısında olarda turmıs haqqındaǵı, tirishilik jónindegi túsinik hám oylawshılıqtı qalıplestiriw, gózzallıq dúnyasına bolǵan súyispenshilikti qalıplestiriw názerde tutıladı. Adamnıń jeke adam sıpatındaǵı qalıplesiwi ózin-ózi ańlawdan, al onıń dúnya hám ózi haqqındaǵı túsinigi ómirdiń birinshi saatlarınan baslanadı. Demek, ekologiyalıq sana bala tuwılǵan waqıttaǵı ózi jasap atırǵan ortalıq penen tanısa baslaǵan dáslepki waqıtta-aq qalıplese baslaydı. Tábiyat qubılısların jaqsı biliw hám onıń nızamların durıs túsiniw arqalı ǵana onı qásterlep qorǵaw hám adamgershilik penen qatnas jasaw múmkin. Usı túsinik mektep oqıwshılarında baslawısh klass dáwirinen-aq qalıplestiriliwi lazım. Baslawısh klasslar ushın oqıw kitabı oqıwshılardıń sóylew tilin rawajlandırıp ǵana qoymastan, al olardıń tábiyattı súyiwge úyretiw, qızıqtırıw boyınsha, ásirese, ekologiyalıq jaqtan tálim-tárbiya tuwralı oǵada kóp wazıypalardı atqaradı.

Kitapta berilgen gúrrińler hám qosıqlar járdeminde adamlardıń tábiyat qushaǵında jasaytuǵınlıǵın, adam óziniń tirishiligi ushın zárúr bolǵan nárselerdi tábiyattan alatuǵınlıǵın, tábiyat adamlardıń deń sawlıǵı ushın paydalılıǵın, adam tábiyatsız jasay almaytuǵınlıǵın sonlıqtan oqıwshılar tábiyattı qorǵap, saqlap onnan aqlǵa muwapıq paydalanıwı kerekligin názerde tutıw paydalı.

Baslawısh klasslarda oqıw sabaqlarında ekologiyalıq tárbiya beriw isleri ayırıqsha orın alıwı tiyis. Bul boyınsha tek ǵana arnawlı sabaqlarda

emes, al hár bir sabaqta qolaylı payıtı kelgende túsinik berip barılsa gózlengen maqsetke erisiwimizge boladı.

Mektepte ekologiyalıq tárbiya beriw islerinde tiykarınan tómende kórsetilgen talaplardı esapqa alğan halda jumıs alıp barılsa, wazıypanı orınlaw bir qansha jeńilirek hám nátiyjesi utımlıraq boladı :

- janlı hám jansız tábiyat haqqında túsinik beriw ;
- janlı hám jansız tábiyattıń bir-biri menen óz-ara baylanıslılıǵın ;
- jaz, gúz, qıs hám báhárdiń xarakterli belgilerin;
- jıldıń túrli máwsimlerinde adamnıń jasap atırǵan jerindegi isleytuǵın miyneti hám olardıń túrleri;
- ósimlik atamaların, tamır, shaqa, japıraq, miywe hám dánlerin ;
- ot-shópler, tereklerdiń atların ;
- ushıp ketiwshi hám qıslawshı quslardıń ómiri hám qásiyetlerin ;
- termometr járdeminde hawa temperaturasını anıqlaw;
- bir jerde ósip atırǵan ósikliklerdi ajrata biliwdi;
- tábiyatta sistemalı gúzeti w alıp barıw;
- gúzeti wler nátiyjelerin kúndelik dápterine jazıw, talıqlaw, juwmaq shıǵarıw;
- úy ósimliklerin ósiriw hám kóbeytiw;
- tábiyat qushaǵına sayaxat dawamında ózin tuta biliwdi;
- ózleri jasap atırǵan orınlardaǵı mádeniy ósimlikler haqqında tolıq maǵlıwmatqa iye bolıwdı;
- úlkesin, tegislik, tóbelik, tawlar, jarlar sıyaqlı tiykarǵı jer ústi formaların ajrata alıw hám olardan paydalanıwdı;
- óz organizmining dúzilisin ;
- deń sawlıqtı saqlawdıń gigienalıq qaǵıydaları haqqındaǵı ápiwayı túsiniklerdi;
- tábiyat penen insan arasındaǵı nızamlılıqlardı bárqulla tártip penen saqlawdı bilgen gúzetken isleri haqqında erkin sóylep bere biliwi kerek.

Haywanlarǵa durıs qatnas jasaw kerekligin jóninde Muhammed hádislerinde de «Qoy bereketdur, túye ázizindur», «Attı qıyamet kúnine deyin jaqsılıqta baylap qoyıńlar. Olar biradarlarıńız, xızmetkerlerińızdur. Olarǵa jaqsılıq qılıńlar. Eger olar qıyınshılıq kórse járdemlesip jiberińler» dep kórsetiledi.

Shıńında da úy malları adamlardıń dosları, járdemshileri. Olardıń góshlerin ǵana emes, al kúshlerin de adamlar paydalanadı. Jıǵılıp baratırǵan adamǵa «Túye jalın tóseydi, at quyrıǵın» deydi xalqımız.

Ana tábiyat-adamnıń tirishiliginin deregi. Dáslepki adamlar tábiyattaǵı tayar awqatlardan kún kórse, házir adamlar tábiyat penen kelisimde, óz miynetin jumsap, tábiyattan ónimler alıp ózin asıraydı. Sonıń ushın ol tábiyatqa aqıllı qatnas jasap, onı taza uslasa óziniń de jaǵdayı kórkeyedi. Eger tábiyattı renjitse, ózi de sózsiz renjiydi. Haywanlarǵa miyrimli qatnas adamlardı jumsartıp onıń sezimlerin oyatadı.

Tábiyatqa miyirbanlıq qatnas hár bir adamnıń wazıypası. Bul mektepte, sem`yada tárbiyalanadı. Muǵallım balalardı mektep dógereklerindeki qıytaqlardaǵı eginlerge, haywanlarǵa qarawdı, al ata-ana shańaraқтаǵı malǵa, qoy-janlıqqa, tawıqlarǵa qarawdı úyretiwi kerek. Oqıwshılardıń zooparklerde sabaqlar ótiwi haywanlardıń sır sınbatın biliwi, ósimliklerdiń túrlerin ayırıp úyreniwine úlken járdem beredi. Mektep dógeregine terek egiw hám sol terekti jámaát bolıp ósiriw júdá áhmiyetli. Ásirese miyweli aǵashlardı egiw hám onıń ónimlerin jıynaw balalarǵa úlken yosh baǵıshlaydı.

Búgingi ekologiyalıq awır jaǵdayımızda tábiyattı qorǵap qalıw baslı wazıypa. xalıqtıń salamatlıǵı eldiń baylıǵı.

Tábiyatta hesh bir artıq nárese joq. Ya bir haywanat, ya bir qus, ya bir ósimlik artıq emes. Olar tábiyattıń teńsalmaqlılıǵın uslap turıwǵa xızmet etedi. Biz bir waqıtları qasqırlardı qırıw arqalı qoylardıń awırıwların, qoyanlardıń hújimin, al shımshıqlardı qurtıwdıń sebebinen Qıtaylılar ósimliklerdiń zıyankeslerin kóbeytip alǵanın tariyxtan bilemiz hám usınday

mısallar menen balalardı tábiyattaǵı hár bir nárseni saqlap, rawajlandırıp, óimizdi tábiyiy gózzallıq penen qorshawǵa úyretiwimiz kerek. Balalarǵa mektepte miynet sabaqlarında, aǵash ustashılıǵı dógereklerinde, úylerinde quslarǵa miyirban bolıp, olarǵa uya soǵıp, ǵamxorlıq etiwge tárbiyalawımız zárúr.

Adam anadan tuwıladı, lekin tábiyatta ósedı. Dúnyaǵa kelgennen aq tábiyat oǵan ana sútinen de burın óziniń hawasın beredi hám nársete usı hawadan dem alǵannan soń anasınıń sútine jetedı. Sonıń ushın da biz onı Ana-tábiyat dep ataymız. Adam salamat bolıwı ushın onıń orap turǵan tábiyatı salamat bolıwı kerek.

Tábiyat haqqında danishpanlar bılay degen: «Tábiyattı súyemen, gózzallıqqa bas iyemen» (Bayron), «Aǵashtıń miywesin jeymen deseń túbine balta shappa» (Saif Saray), «Tábiyat tilsimin túsine bilgen adam-girshiksiz hasıl jan» (L.M.Lenov), «Adam ruwxıy dúnyasın sırtqı tábiyattıń qubılısların tanıw arqalı qalıplestiredi de, ózin-ózi tábiyattıń bir bólegi retinde seze aladı» (Sh.Aytmatov).

Biziń jergilikli tábiyatımızdıń suwınıń azshılıǵına janı ashıp shayıp K.Raxmanov bılay dep jazadı :

«Tabıladı izlegenıń keregi»–
Dep Ájiniyaz tolıq tasqan jer edi.
Endi Aral alıp qashyp at tonın,
Duzlı qumnıń ortasına shógedi.

Tábiyattıń gózzallıǵı joǵalǵan jerde ulıwma gózzallıq haqqında sóz de bolıwı múmkin emes. óytkeni adamnıń ózi tábiyat penen tiri.

Ekologiyalıq tárbiya arqalı baslawısh klass oqıwshılarında estetikalıq kóz-qarastı qalıplestiriw hár bir jıl máwsiminde hár qıylı usıllarda alıp barıladı. Qıs máwsiminde quslarǵa, úy haywanlarına ǵamxorlıq etiw, júrer jollarıdaǵı qarlardı atız yamasa salmalarǵa taslaw (bunda qardıń jerdegi kebirdi, duzdı juwıp, jerdiń hasıldarlıǵın arttıratuǵınlıǵı túsindiriledi), úy gúllerin álpeshlew, báhárde bolsa mektep, úy dógereklerin tazalap, salmalardı

qazıp suwdıń keliwine tayarlaw, hár túrli náller, terekler, gúller otırǵızıw. Jazda tábiyat tazalıǵın úzliksiz baqlap barǵan halda miywelerdiń ósiwin, pisiw protsessin gúzetip úyreniw, olardı durıs durıs suwǵarıp barıw hám gúzde miywelerdi jıynawǵa, atız-átiraplardı tazalap, atızlardı awdarıp, jerge jáne dem beriw jumıslarına járdemlesiw, úy haywanatlarınıń qoraların jıllı etip pitep qısqa tayarlaw, olarǵa ot-shóp tayarlaw islerinde kómeklesiw sıyaqlı islerdi balalar jas waqtınan aq islep kónligip barsa, olar sózsiz tábiyatımızdıń gózzallıǵına úlken úles qosıp jasawǵa ádetlenedi.

Estetika-bul gózzallıq haqqında ilim bolǵanlıqtan ol óz ishine hám materiallıq, hám ruwxıy gózzallıqtı aladı. Ekologiyalıq tárbiya arqalı balalarda tábiyat gózzallıǵına bolǵan kóz-qarasları, qushtarlıǵı olardıń ruwxıy gózzallıǵın rawajlandıradı hám estetikalıq oylaw qábiletligin asıradı. Eger pedagog-tárbiyashılar balada ruwxıy gózzallıqtı qalıplestire alsa, onda materiallıq gózzallıqtıń dóreiwine tiykar salǵan boladı.

Ekologiyalıq tárbiya arqalı balalardı estetikalıq talǵamdı tárbiyalawdıń jáne bir áhmiyetli usılı–bul tábiyat kórinislerin óz fantaziyaları arqalı qaǵazga túsiriw, sáwlelendiriw. Bul usıl balanıń estetikalıq talǵamı qanday hám tábiyattıń qaysı qubılısların unatatuǵınlıǵın anıqlawǵa múmkinshilik beredi.

Solay etip ekologiyalıq tárbiya baslawısh klass balalarında estetikalıq sezimdi, qabıllawdı, talǵamdı rawajlandırıwda áhmiyetli rol` oynaydı.

II BAP. BASHLAWISH TALIMDE MILLIY TÁRBİYANÍN ORNÍ

§2.1. Baslawish tálimde milliy qádiriya túsiniginiń áhmiyeti

Milliy ádep degende biz óz xalqımızdın milliy ózgeshelikke iye bolǵan ádeplik ólshemleri-iybe, ar-namıslılıq, kishiheylik, hadallıq, diyanatlılıq, hújdanlılıq, amanatqa qıyanet etpew, insansúygishlik, watansúygishlik sıyaqlı qádiriyatlardı túsinemiz.

Bala mektepke keliwi, jámiyetlik islerge qatnasıwı, baqlawı, turmıslın tájiriybesiniń artıwı nátiyjesinde sotsiallıq ortallıqqa beyimlesiwi artadı. Ulıwmalastırıw protsessi tiykarında ózlestirilgen túsinikler sıpatı jaǵınan ózgere baslaydı. Balanıń húrmet-izzet qılıw kerek degen túsinikleri tar sheńberden (ata-ana doslarına bolǵan) keń sheńberge ótedi, dosları, olardıń semyaları, qońsı qobaları, klasslaslarına bolǵan óz múnásibetin qollana baslaydı. Biraq kishkene jastaǵı mektep balalarınıń milliy qádiriyat túsiniklerin sanalı túrde ózlestiriwi qıyın. Birinshi, ekinshi klass oqıwshılarında balalıq tuyǵıları menen baylanıslı bolǵan psixologiyalıq komponentleri tolıq saqlanadı.

Sol sebepten oqıwshılarda iskerliklerdi sezim-tuyǵılar menen baylanıstırǵan halda shólkemlestiriw kórinip turadı. Iskerlik protsessinde zawıqlanıw sıyaqlı sezimler balanıń talapların qanaatlandırıp atırǵanlıǵın xabar beredi. Sonıń menen birge bala ózi qatnasıp atırǵan, bilip alatuǵın nárseler hám hádiyselerge óz múnásibetlerin bildiredi.

Baslawish klasslarda qádiriyat túsiniklerin qalıplestiriw protsessin dıqqattıń tek usı túrine tiykarlanǵan halda alıp barıw jaramaydı. Balanı tek ǵana ózin qızıqtırǵan nárselerge, hádiyselerge emes, al onsha qızıqpaytuǵın nárselerge de, turmıslıq hádiyselerge de dıqqatın awdarıw kerek. Sonda balanıń itibarlılıǵı kúsheyyedi. :rp-ádetlerdegi, máresimlerdegi shadlıq, quwanış, kóterinki ruwx onıń dıqqatın qaratıwǵa, bul milliy qádiriyatlarımızdan bala yosh, zawıq alıwına da jası úlkenler itibarsız bolmawı kerek.

Baslawısh klass oqıwshısında iskerliktiń hár qıylı túrlerinde psixik iskerliktiń háreket, emotsional kórinisleri ústinlik qıladı. Iskerliktiń bul kórinisleri tiyisli háreketlerde hám olardıń obrazlarında, tuyǵılarında óz sáwleleniwin tabadı.

Kishkene jastaǵı mektep oqıwshılarınıń iskerliginde qıyal ayrıqsha orın iyeleydi. Balalar tvorchestvolıq qıyallar arqalı «Báhár qızı», «Nawrızay», «Diyxan baba» sıyaqlılardıń obrazların jarata aladı. Olardı jaqsılıq elshileri sıpatında kórsete aladı. Baslawısh klass oqıwshılarınıń ómirine xalıq úrp-ádetleri, dástúrleriniń úlğilerin eńdiriw olarda shaxslararalıq múnásibetlerdi qalıplestire alıw protsessin tezlestiredi. Balada turmıstı keńirek kóre alıw protsessi quramalasıp baradı. Ol ózi ushın jaqsı, jaman, jaǵımlı táreplerdi tańlay baslaydı hám óziniń ámeliy iskerliginde qollanıwǵa urınadı.

Mektep turmısında oqıwshılardıǵa milliy qádiriyat túsiniǵı sabaq barısında túsindirilip barıladı. Ásirese, ádepnama sabaqlarında bul protsessti shólkemlestiriwge úlken itibar beriwı kerek.

Mazmun hám forma jaǵınan oqıwshılardıń jası, bilim dárejesine say úrp-ádetler, dástúrler haqqında jazılǵan kórkem shıǵarma úlğileri, tariyxıy waqıyalar, milliy qaharmanlar obrazı jaratılǵan materiallardı oqıtıw arqalı oqıwshılarda milliy watansúyiwshilik, miynetsúygishlik, milliy maqtanısh sıyaqlı estetikalıq sezimler rawajlandırıladı.

Milliy qádiriyat haqqındaǵı túsiniqlerdi qalıplestiriwde ápiwayıdan quramalıǵı qarap barıladı. Máselen birinshi klassta «Ne jaqsı, ne jaman» temasında shólkemlestirilgen sabaqlarda balalarda xalqımızǵa tán bolǵan túrlerde sálemlesiw, xoshlasıwdıń ózgeshe tárepleri, úlkenlerdi húrmet etiw, jámiyetlik transportlarda olardıǵa orın beriw lazımlıǵı sıyaqlı ádep-ikramlıqtıń ápiwayı kórinisleri balanıń sanasına sińdiriledi.

Ekinshi klassta tap usınday temada shólkemlestirilgen sabaqlarda bir qansha quramalıraq, sotsiallıq turmısta, shaxslararalıq múnásibetlerde áhmiyetli orın tutıwshı ullı insanıyılıq páziylerdiń áhmiyeti haqqında túsiniq beriledi. :shinshi hám tórtinshi klasslarda da usı tema dawam ettirilip, sabaq

mazmunı da quramalashtırıldı. Sabaqta «Ne jaqsı, ne jaman» degen temada sáwbetlesiwler shólkemlestiriw, milliy úrp-ádetlerimizde sáwlelengen ádep-ikramlılıq normalar haqqında muǵallım sóylep beriwi, soń oqıwshılar ózlerine tiyisli juwmaq shıǵarıp alıwları tiyis.

Muǵallım sabaqlardı shólkemlestirip atırǵanda da balanıń kúndelik turmısı dawamında onıń individual qásiyetlerin esapqa alǵan halda is júritiwi lazım.

Tiykargı máselemiz bolǵan milliy ádepke tayarlawdıń áhmiyeti sonnan ibarat, bala óz dúnya qaraslarında, pikir júritiwlerinde, is háreketlerinde, átirapındaǵılar menen bolǵan múnásibetlerinde ásirler boyın ómir sınaqlarınan ótken milliy ádebimizdi baslı ólshemler etip aladı hám óz ómirlerinde tuwrı jol tańlawda adaspaydı.

Ǵárezsiz ózbekstannıń keleshegi hár tárepleme sawatlı jaslardıń qolında. Sawatlılıq ruwxıy barksamallıqtıń zárúrli ólshemleriniń biri esaplanadı. Jaslardıń sawatlılıǵın asırıwda shańaraq-baqsha-ulıwmatálim mektebi-joqarı hám orta aranwlı tálim ózi ústinde ǵárezsiz islew shólkemi hám bul shólkemniń birliktegi iskerligi áhmiyetli rol`oynaydı. Bul shólkemniń is mazmunında hár bir jasta ádebiyat, iskusstvo, pán, xalqımızdıń ásirler boyı qalıplesip kelgen dástúrlerine húrmet hám izzet ruwxıyatın tárbiyalaw tiykargı orında bolıwı zárúr.

Milliy ruwxılıqqa tárbiyalawda tómendegilerdi ámelge asırıw talap etiledi :

– jaslarga júrtımızdıń ruwxıy hám mádeniy miyrasın úyreniwine keń imkaniyat jaratıw maqsetinde qalamızdaǵı, rayonlarımızdaǵı tariyxıy estelikler, muqáddes orınlar hám ǵárezsizlik dáwirindegi qurılıs ob`ektleri, muzeylerge oqıwshılardı sayaxatqa shıǵarıw;

–oqıwshılarda milliy sana hám milliy maqtanış sezimlerin qalıplestiriw maqsetinde orınlarda úlketanıw háreketin rawajlandırıw ;

–jámiyetimizde salamat turmıs tárizin qarar taptırıw, balaǵatqa jetpegenler arasında jinayatshılıqtıń aldın alıw, tárbiyası awır jas óspirimler

menen profilaktikalıq isler alıp barıw, ámeldegi nızamlardıń mazmunın jas áwladqa keń kólemde túsindiriw maqsetinde «óspirim hám nızam» dógereklerin dúziw.

Tárbiyada ustaz-oqıtıwshınıń roli úlken. Eger ustaz shaxsiy úlgi, ibrat kórsetse ǵana tárbiyada jaqsı nátiyjelerge erisiw múmkin boladı. Biraq tárbiya dáslep shańaraqtan baslanadı. «Qus uyada kórgenin qıladı» degen naqıl bar. Kúnine bala r-y saat mektepte boladı, qı saat shańaraqta boladı. Sol sebepli ata-ananıń wazıypasın asırıw, olar menen birge islesiw, olardıń tálim-tárbiyalıq islerde qatnasıwı, ata-analar univrsitetin shólkemlestiriw , jas ata-analar klubı, mektep-shańaraq, mektep-máhálle birge islesiwleri júdá úlken áhmiyetke iye.

Bulardıń bári de baslawısh klass balalarına ámeliy úlgi bolıp xızmet etedi.

Hár qanday millettiń eń dáslepki kórsetkishi onıń tili, dástúrleri, úrp-ádetleri. Xalıqtıń milliyligi, milliy ruwxıylıǵı, milliy sanası mine usı ata-babalarımızdan miyras bolıp áwladtan áwladqa ótip insaniyat penen jasap kiyatırǵan qádiriyatları tiykarında qalıpleseıi hám rawajlanıp otıradı.

Hár qanday jámiyettiń ruwxıy fundamenti (tınaǵı) shańaraqtı tárbiyadan baslanadı. Solay eken, kishkene balarımızda milliy-ruwxıy qádiriyatlarımız haqqındaǵı túsiniqlerdi tárbiyalap barıwımız talap etiledi. Psixologiyada túsiniq qubılıs hám hádiyselerdiń áhmiyetli, ulıwma bolǵan belgilerin sáwlelendiriwshi pikir dep táriyplenedi. Demek dáslep, ulıwma hám áhmiyetli belgileri hámde óz-ara baylanısları haqqında túsinikti payda etiw lazım.

Mektepke shekemgi jastaǵı bala miyman kútiw, jası úlkenlerdi húrmet etiw, sem`yasına, qonsı-qobalarına miyrimlilik, sıylasıq sıyaqlı ádep-ikramlılıq túsiniqler menen tanıs boladı. Bunday túsiniqler balalarda dáslep haqıyqatlıqtaǵı múnásibetlerdi uǵınıw tiykarında ózlestiriledi. Shańaraqtaǵı dástúrler, úrp-ádetler, toy-merekelerde qatnasıp, adamlardıń bir-birine bolǵan múnásibetlerin kóredi hám ózleri ushın tiyisli juwmaq shıǵaradı. Keyinrek bolsa balanıń ómirinde sotsiallıq ortalıqtıń áhmiyeti arta baslaydı.

Shańaraqtaǵı milliy dástúrler, úrp-ádetler, qádiriyatlar, ata-babalarımızdıń bala tárbiyası jónindegi úgitleri júdá ibratlıdur. Máselen, qaraqalpaq shańaraqlarınıń kópshiliginde úlken turmıslıq tájiriybege iye bolǵan atalar hám kempir apalardıń tárbiyası, kishkenelerdiń úlkenlerge bolǵan húrmet-izzeti, ǵamxorlıǵı, ata-ananı muqáddes dep biliw ádetiy páziyetlerden esaplansa, ekinshi jaǵınan «Ustaz-atańnan ullı» degen maqalǵa tiykarlanıp tálím– tárbiya, ilim bergen adamǵa úlken húrmet, sıylasıq saqlanıp qalıńan.

Shańaraqta balalarǵa milliy tárbiya beriw ushın dáslep ata-analardıń ózleri milliy sanaǵa, milliy psixologiyaǵa iye bolıwı kerek.

Hár bir xalıq, yaǵnıy hár bir adam eń áweli óziniń kimligin bilmey turıp ózgeni hesh qashan bile almaydı. Sonıń ushın da hár bir xalıqtıń, millettıń ómirine negiz salatuǵın turmıs qálpin tiklep turatuǵın eskiden jańaǵa, atadan balaǵa miyras bolıp kiyatırǵan, milliy úrp-ádetleri, salt-dástúrleri, naqıl-maqalları, dástanları sol xalıqtıń tariyxıy rawajlanıwınıń milliy miyraslarınıń ádep-ikramlılıq tárbiyasında sáwleleniwi keleshek áwladtıń tálím-tárbiyasına, sana-sezimine hám minez-qulqına úlken tásirin tiygizedi.

Sonıń ushın da búgingi jámiyetimizde jaslarımızdıń joqarı ádep-ikramlılıq tárbiyası ruwxında rawajlanıwı ushın dáslep óz ana tilin, tariyxıy úrp-ádetlerin, dástúrlerin biliwi shárt. Sebebi, hár bir xalıq óz tariyxın bilmey turıp ózgeniń tariyxın bile almaydı. Basqa xalıqlar sıyaqlı biziń qaraqalpaq xalqınıń milliy úrp-ádetleri, bala tárbiyalaw dástúrleri hám milliy sezimleri bar. Bala tárbiyasında bulardıń barlıǵı úlken áhmiyetke iye bolıp ásirler dawamında milliy tárbiya tiykarında qalıplesip hám házirge shekem dawam etpekte. Milliy úrp-ádetler shańaraqta bala tárbiyalawda úlken orındı iyeleydi.

Solay etip, dana xalqımız aytqanınday «Balalı úy bazar-balasız úy mazar» degenlerindey , bala tuwılǵan kúnnen baslap balaǵa tárbiya beriw máselesi birinshi orındı iyeleydi. Rasında da qaraqalpaq xalqınıń shańaraqlarında úrp-ádetler menen dástúrler oǵada kóp. Turmısta bul salt-

dástúrler, úrp-ádetler, tálim-tárbiyanıń ádep-ikramlılıq ólshemlerine enip, jaslardıń zamanagóy mádeniyatına aylanıp barsa biziń búgingi jetilisip atırǵan jaslarımızdıń tárbiyası sonshellı mazmunlı tásirli boladı.

Bala tuwılǵanda qollanılatuǵın úrp-ádetler dıqqatqa miyasar bolıp tabıladı. Máselen, «Kindik sheshe»- bul perzent dúnyaǵa kelgende oǵan birinshi járdem beretuǵın hayal yaki qız. Dástúr boyınsha kindik sheshe náresteniń ekinshi anası. Sonıń ushın da kindik shesheni úlken awıl elge abıroylı, tájiriybeli, turmıs sırlarına qanıq hayallardan tańlangan hám onı sol úydiń yaki shańaraqtıń ğamxorshısı esaplangan, geypara jaǵdaylarda qız balalarǵa kestirgen. Bunday jaǵdaylar kóbinese balası turmaǵan shańaraqta júz bergen. Jası úlken mama kempirler qız balaǵa túsindirip, ırım ushın qızlarǵa kestirgen. Kindiktiń ornı pitip tuskennen júzimniń túbine kómgem.

Iyt kóylek, duzǵa shomıldıırıw, besikke salıw, tusaw kesiw dástúrlerinde bolsa awıldıń mayda balaları jıynalıp bayramday etip ótkergen. Bunda islenetuǵın úrp-ádetlerdiń mánisi balalarǵa túsindirip barılǵan hám olardı da qatnastırǵan.

Orta Aziya xalıqları sıyaqlı qaraqalpaq xalqınıń da usınday mıńda bir ránbáráń óz sırlarına iye salt-dástúrleri bar. Usı salt-dástúrlerimizdiń bár de bala tárbiyasına qaratılǵan bolıp biri balanıń denesin tárbiyalawda áhmiyetli bolsa, biri aqıl órisin rawajlandırıwda, biri hár jaqlama jetisiwinde óz áhmiyetine iye. Bala ómiriniń mazmunlı qalıplesiwine tásir jasaydı dep túsingen usı úrp-ádetlerdiń orınlanıwı járdeminde balanıń baxıtlı ómir súriwinde jol ashıwın kóriwimizge boladı. Bul úrp-ádet, salt-dástúrler qaraqalpaq xalqınıń milliy pedagogikasında balanı tárbiyalawda úlken áhmiyetke iye.

Baslawısh klass jasındaǵı balalardı ruwxıy tárbiyalawda shańaraq, máhálle, mekteptiń birge islesiwı kontseptsiyasın ámelge asırıw protsessinde shańaraqtıń wazıypaları tómendegilerden ibarat ;

– shańaraqta salamat ortalıqtı jaratıw, milliy ruwx hám turmıs tárizin esapqa alıw, perzentler ushın ata-ana hár tárepleme ónrek bolıwı, perzentleriniń ata-anasına ğamxor bolıwın támiyinlew ;

–shańaraqta huqıqıy tárbiyanı jaqsılaw, shańaraq aǵzalarınıń óz huqıq hám minnetlemelerin ańlap jetiwlerin hám olarǵa ámel qılıwların támiyinlew

–perzentlerine tereń dúnyalıq bilim tiykarların beriw, máriypatlı hám ruwxıy bay insanlar bolıp jetilisiwlerin támiyinlew

–ata-babalarımızdan miyras bolıp qalǵan kásip-ónerdi úyretiw, ekonomikalıq túsiniklerdi perzentlerdiń sanasına sińdiriw;

–balalardıń ruwxıy bárkamal hám fizikalıq jaqtan salamat bolıwları ushın ekonomikalıq hám sotsiallıq ortalıqtı jaratıw;

–balalardı erkin pikirge úyretiw, ğárezsizlik ideyaları hám milliy ideologiyaǵa sadıqlıq ruwxta tárbiyalaw;

–balalardıń bos waqıtların pedagogikalıq kóz-qarastan kelip shıǵıp, ónimli shólkemlestiriw, olarǵa qosımsha tálim beriw;

–perzentlerine bar bolǵan talant, qábiletlerin rawajlandırıw ushın zárúr bolǵan sharayatlardı jaratıw;

–óz perzentleriniń mektep, máhálle, mámleket hám jámiyet aldındaǵı wazıypaların tolıq orınlaw ushın shańaraqta juwapkershilikli bolıw;

–ata-analar ózleriniń pedagogikalıq hám psixologiyalıq bilimlerin bárqulla jetilistirip barıwı;

–balalarda únemliliktiń hám isbilermenliktiń ruwxıy ádep-ikramlılıq táreplerin qalıplestiriw ;

–shańaraqta milliy ulıwmainsanıylıq tárbiyanıń barlıq baǵdarların uyǵın halda basqıshpa-basqısh ámelge asırıwǵa juwapkershilikti támiyinlew;

–sanitariya-gigienalıq, ekologiyalıq kónlikpelerdi sińdiriw, diniy aqıdaparaslıq, ishiwshilik hám náshebentlikke qarsı tárbiyalaw;

–shańaraq, mektep hám máhálle aldında óz perzentleriniń turmıs talaplarına say ráwishte bilim hám kásip-óner úyreniwden ibarat.

Ata-ananın perzent aldındaǵı wazıypası perzentke jaqsı at qoyıw, jaqsı muǵalimniń qolına tapsırıp sawat asırıw, ilimli, kásip-ónerli qılıw, shańaraqlı hám úyli-jaylı qılıwdan ibarat.

Shańaraq hár bir xalıqtıń, millettiń dawamshılıǵın saqlaytuǵın milliy qádiriyatlardıń rawajın támiyinleytuǵın, jańa áwladtı dúnyaǵa keltirip, onı ruwxıy hám fizikalıq jaqtan barkamal etip tárbiyalaytuǵın, jámiyettin tiykarǵı negizi esaplanıwshı muqáddes jaydur.

Shańaraq tábiyattıń eń gózzal hádiyselerinen biri bolıp, ol insanlarǵa tán «tábiyiy-biologiyalıq», ekonomikalıq, huqıqıy, ruwxıy múnásibetlerine tiykarlangan sotsiallıq birlik.

Shańaraq mazmunı boyınsha hár bir xalıq, hár bir millet ushın ózine tán xarakterli qásiyetlerge iye.

Shıǵısta shańaraq túsiniǵı sem`ya qurıw hám onıń bekkemligin, párwanlıǵın hám turaqlılıǵın támiyinlew insannıń óz milleti, ata-babaları, jámiyeti aldındaǵı muqáddes wazıypası bolıp esaplanadı.

Ásirese biziń xalqımız ushın shańaraq eń muqáddes dárǵaydur. Jurbasshımız aytqanınday «Bunda óz-ara húrmet hám qatan tártip bolmasa, shańaraqtıń barlıq aǵzaları óz wazıypaların orınlamasa, bir-birine bolǵan sıylasıq, húrmet-izzet penen miyrim - shápáát kórsetilmese, jaqsı hám minásip tárizde jasaw múmkin emes...».

Sonıń ushın da mámleketimizde shańaraq hám onıń muqáddesligin támiyinlew menen baylanıslı máseleler mámleket siyasatı dárejesine kóterildi. Prezidentimizdiń pármanı menen qooi-jılı «Shańaraq jılı», qooo-jılı «Hayal-qızlar jılı» dep daǵazalandı hám usı múnásibet penen wázirler Keńesi tárepinen arnawlı Mámleketlik dástúr qabıl etildi. Oliy Májilistiń XI sessiyasında qabıl etilgen «Oila Kodeksi» bolsa shańaraqlardıń bekkemligin támiyinlewde, olardıń huqıqıy múnásibetlerin qorǵawdı huqıqıy kepillik bolıp esaplanadı.

Huqıqıy tárepten kepillengen shańaraq óz wazıypaların da umıtpawları kerek. Solardan eń tiykarǵısı, shańaraqtı jaqsı sem`ya qılıp kórsetiwshi páziyetlerden birin-perzentlerdi milliy ruwxıyılıqta tárbiyalaw.

Shańaraqta bala ata-anadan tek ǵana násillik qásiyetlerdiemes, al olardaǵı is-háreketlerdi, ádeplilik qaǵıydalarında ózlestirip alıwǵa háreket etedi. Ata-ana ortasındaǵı óz-ara húrmet, miyrim –shápáát, hadallıq, páklik, miynetsúygishlik, insansúygishlik sıyaqlı ullı dárejedegi qádiriyatlar ana súti, shańaraq aǵzalarınıń mehri hám úlgisi menen balanıń minezine sińip baradı.

«Uyada ne kórseń, ushqanda sonı isleysiń» degen hikmetli sózler shańaraq tárbiyasınıń negizin quraydı.

Balanıń ádeplilik, aqılıq, estetikalıq, ekonomikalıq, ekologiyalıq, fizikalıq, ruwxıy, gigienalıq tárbiyasında shańaraq tiykarǵı faktor bolıp esaplanadı. Bul orında ata-ana iskusstvo xızmetkerleri, bala-iskusstvo shıǵarması bolıp esaplanadı, al tárbiya protsessi bolsa iskusstvonıń ózi. Iskusstvo shıǵarmasınıń nátiyjeliligi, gózzallıǵı, ómirsheńligi dóretiwshiniń talantına, uqıbına, qábiletine baylanıslı boladı.

§2.2.Baslawısh tálimde shańaraq tárbiyasınıń ornı

Shańaraqtıń bala tárbiyasındaǵı eń áhmiyetli wazıypalarınan jáne biri kommunikativlik bolıp, onıń mazmunın shańaraq aǵzalarınıń óz-ara múnásibetleri, ǵalaba xabar quralları menen shańaraq aǵzaları arasında jaqın baylanıstı támiyinlew, dógerek-átiraptaǵı tábiyattı, sotsiallıq ortalıqtı úyreniw sıyaqlı máseleler quraydı. Keyingi jıllarda jaslardı hár tárepleme bárkamal etip tárbiyalawda ǵalaba xabar quralları, baspanıń tásiri júdá kúshli bolmaqta. Jaslardıń kórgen-esitken, oqıǵan nárselerin ózlestiriwlerinde hám tiyisli juwmaqlar shıǵarıwlarında shańaraq úlken rol oynaydı. Shańaraqta bos waqıttı nátiyjeli shólkemlestiriw sem`yanıń tiykarǵı wazıypalarınan biri. Shańaraqta bos waqıttı durıs shólkemlestiriw, yaǵnıy kitap oqıwshılıq, miynet, muzey, kino, teatr, kotsent, tariyxıy sayaxatlar shólkemlestiriw hám basqalar-shańaraqtıń bárkamallıǵın támiyinlewdiń áhmiyetli quralları.

Bizniñ xalqımızdın ózine tán bolğan jáne bir xarakterli qásiyetlerinen biri uzaq jıllar dawamında qalıplesip, qádiriyat dárejesine kóterilgen, búgingi kúnde de óz bahalıqlıqların saqlap kiyatırğan tárbiya túrı. Yaǵnıy, shańaraqtıń kóp buwınlılıǵı (sem`yada ata, kempir apa, úl-kelin, aqlıq-shawlıqlar birge jasaydı), balajanlılıq, miyrimlilik, shańaraq byudjetiniń ata-ana tárepinen basqarılwı shańaraqtıń kishkine aǵzalarınıń úlkenlerge izzet-húrmetli qatnasta bolıwı, shańaraqta er adamnıń baslı rol` oynawı, ata-anaǵa bolğan mwnásibetiniń ayrıqsha áhmiyetke iye bolıwı, hayal-qızlarǵa húrmet, olardı asırıp-abaylaw seziminiń kúshliligi, shańaraqtıń maqtanışı, ar-namısın qorgaw hár bir sem`ya aǵzaları ushın minnetlemege aylanıp qalǵanlıǵı, tuwılıp ósken jerge ayrıqsha mehir-aqıbet seziminiń zárúrliginen ibarat.

Shańaraqta hár bir ata-ananıń wazıypası sem`yada hár tárepleme salamat turmıs tárizin qalıplestiriw, shańaraqtıń sotsiallıq-ekonomikalıq turaqlılıǵın, párwanlıqqa erisiw, sem`yada bilimli, aqlılı, fizikalıq hám ruwxıy bárkamal insandı tárbiyalaw, shańaraq dástúrlerin, kásip-kári, shejiresiniń dawamıylıǵın támiyinlew, bos waqıttı ónimli ótkeriwge erisiw, hámde náshebentlik, ádepsizlik, turpayı múnásibet, aqidaparashlıq, sawatsızlıq sıyaqlı bazı bir illetlerdiń payda bolıwına jol qoymaw hám basqalar kiredi.

Shańaraqta bala tárbiyasında jáne bir úlken dıqqat awdarıw kerek bolğan nárese-bul balaǵa nárestelik dáwirinen baslap milliy oynılar, xalıq awız eki dóretpeleri, dástúrler, úrp-ádetlerdiń bala sanası ushın túsinikli bolğan túrlerin úyretip barıw.

Milliy oynılar balalarda epshilik, tapqırlıq sıyaqlı páziyetlerdi tárbiyalasa, xalıq ertekleri, ápsanaları, naqıl-maqalları, ráwiyatları, jumbaqlar, jańıltıpaşlar balada ziyreklik, erkin pikir, tapqırlıq, óziniń is-háreketlerin ózi analizley alıw qábiletlerin tárbiyalaydı.

Bizniñ xalqımız ázel-ázelden aq tárbiyanıń ullı jemisi dep insaptı, iyman júzlilikti, saqıylıqtı, miynetkeshlikti, ar-namıslılıqtı, ádillikti, hújdanlılıqtı, miymandoslıqtı, qanaatshılıqtı, miyrimlilik, kishi peyillikti tán alǵan. Bul páziyetlerdi óz minez-qulqına jaqsı sińdirip alǵan adam eń ullı insan bolıp esaplanadı.

Baslawısh klass jasındaǵı balalardıń dúnyaqarası endi qáliplesip baslap atırǵan dáwirde milliy tárbiyaǵa baǵdarlaw tek ǵana mektepte emes, al shańaraqlardaǵı hám máhálledegi, basqa da tárbiya orınlarındaǵı jası úlken adamlardıń wazıypasına kiredi. Bul jastaǵı balalar talpınǵısh, qızıqqısh, hár qanday maqtawlar, marapatlawlarǵa kewili tolıp alǵa umılshıwshań bolıp keledi. Usılardı itibarǵa alǵan halda shańaraqtaǵı jası úlkenler balanıń miynetke bolǵan súyispenshiligin asırıp, islegen unamlı is-háreketleri ushın marapatlap, jigerlendirip otırsa balanıń minez-qulqına joqarıda kórsetilgen páziyetlerdiń durıs hám jeterli qáliplesiwı sózsiz. Balalarda milliy ruwxıylıqtı tolıq qáliplestiriwdegi eń áhmiyetli nárse bul milliy ózligin ańlaw, biraq ózlikti ańlawdıń mánisin dáslep shańaraqtaǵı tárbiyashılar jeterli biliwleri kerek.

Hár bir xalıqtıń óz tili, ruwxıylıǵı, máriypatı, tábiyatı, ádep-ikramlılıq normaları, dini, tariyxı, ádebiyatı hám iskusstvosı, mádeniy estelikleri, ózine tán qádiriyatları, úrp-ádetleri, dástúrleri, biologik-fiziologiyalıq, psixologiyalıq ózgeshelikleri, ishki ortalıq, sotsiallıq rawajlanıwı hám usı sıyaqlılıklar millettiń ózligin quraydı.

Milliy ózlikti ańlaw bolsa hár bir millettiń, elattıń óz tariyxı, materiallıq baylıǵı, dini, mádeniyatı, ádebiyatı, iskusstvosı, ádeplilik, ruwxıylıq ólshemleri, úrp-ádet hám dástúrleriniń mazmunıń hám mánisin biliw, olardı maqtanısh etiw hám olardı forması, mazmunı jaqtan bayıtıw, keleshek áwladlarǵa jetkeriw, sonday-aq olardı basqa milletlerge kórsete alıw qúdireti demekdur.

Milliy ózlikti ańlaw ózi dúnyaǵa kelip ósken shańaraǵı, máhállesi, watanıń súyiw, ata-anası, aǵayın-tuwǵanların, dosların, xalqın, milletin tereń húrmet etiw. Olardıń shejiresi, ótmishtegi ata-bababalrı, kásip-kári. Ruwxıy qádiriyatların tereń úyreniw hám olardı maqtanıw etiw sezimidur. Mine, balalarımızda usı páziyetlerdi jetik tárbiyalawdıń dáslepki basqıshların baslawısh klasslardan aq qolǵa alıwımız kerek.

Ásirese xalqımızdın milliy bayramların, olardıń mánisin, kelip shıǵıw tariyxın, búgingi kúndegi áhmiyetin úyretiw oǵana zárúrliyu óytkeni eger búgingi jas áwlad bul milliy bayramlarımızdın, ondaǵı islenetuǵın hár qıylı úrp –ádetlerimizdın mánisin tereń túsiniw toylamasa, onda keleshekte bul qádiriyatlarımız turmısqa endirilmey qalıwı múmkin. Al bul bolsa hesh waqıt, hesh kim tárepinen keshirilmeytuǵın qáte boladı.

Bizń ata-babalarımız dúńya tsivilizatsiyasına úlken úles qosqan. Meditsina, algebra, geografiya, astronomiya sıyaqlı ilimlerde tiykar salǵan. Mine usınday ullı insanlardın áwlad-urpaqları «házireti insan» degen ataqqa miyasar, bul atqa erisiwge umtılıp jasawı kerek.

Bala tárbiyasında qadaǵalaw sıyaqlı tárbiya usılları balada juwapkershilik sezimlerin qalıplestiredi. Balalardıń jas ózgesheliklerine qaray bólistirilgen wazıypalardı óz waqtında qadaǵalap barsa bala hám isti puxta islewge hám islerine juwapker bolıwǵa ádetlenedi.

Miymandoslıq ádebin tek ǵana teoriyalıq jaqtan úyretip qoymastan, úyge miyman kelgende jıllı júz benen kútip alıw, eki qollap sálemlesiw, olarǵa qolınan keletuǵın xızmetlerin kórsetiw, miyman keterinde xoshlasıp kúle shıray berip shıǵarıp salıw sıyaqlı páziyetlerdi ámeliy túrde úyretip barıw orınlı. Bizń ata-babalarımız úyge miyman kelgende hátte pıshıǵına da pısh demegen. «Miyman kelse esitken, ırısqa keler tesikten», «Miyman menen birge iyman keledi» deb miymandı qádirlegen.

Baslawısh klass jasındaǵı balalardı milliy ruwxıylıqqa tárbiyalaw búgingi kún talaplarınan esaplanadı. óytkeni bizń dáwirimizdegi jaslar tárbiyasına Evropa jaslarınıń ayırım jaǵımsız is háreketleri tásir jasawı múmkin. Al eger jaslar milliylikten shetlep ótip bul tásirlerge berilse, onda xalqımızdın gózlegen maqsetine jetiw bir qansha múmkinshilikke túsedı. Hátteki, balanıń kiyiniwi de onıń ózin uslap tutıwına psixikalıq tásir jasadı. óytkeni Frantsuz psixologların aytıwınsha «Adamnıń is-háreketi, ózin uslap tutıwı onıń qanday kiyingenligine baylanıslı».

Demek shańaraqta balanı milliy ruwxıylıqqa tárbiyalaw jan jaqlama itibardı talap etedi.

Balalardı b́arkamal insan qılıp jetilistiriwde mekteptiń shańaraq penen bekkem baylanıstırmay turıp, tárbıya tarawındaǵı barlıq islerdi nátiyjeli ámelge asırıw múmkin emes. Usı maqsette ata-analar ortasında tálim-tárbıyaǵa tiyisli shólkemlestiriw islerin keńeytiriw olardı mekteptiń aktiv járdemshilerine, oqıwshılardıń klasstan hám mektepten tıs islerinde hár tárepleme paydalı dóretiwshilerge aylandırıw zárúr. Eń dáslep, insanlarda shańaraqta qalıplesken talǵam, parasat, aqıl, ádet, emotsional mádeniyatqa mıtájlik sezilmekte.

Estetikalıq, ruwxıy hám basqa da tárbıya sıpatları kúndelik turmıs zárúrligine aylanıp barmaqta. Tábiyiy túrde bunday sıpatlarǵa shańaraq tárbıyası arqalı tiykar salınadı, kamal taptırıladı, biraq bunda sotsiallıq tárbıyanıń ornın inkar ete almaymız. Mine usı kóz-qarastan olardıń monolit birligine, óz-ara birge islesiwlerine tiykarlansa, b́arkamal insan tárbıyasında jaqsı kórsetkishlerge erisiwimiz múmkin. Shańaraq tárbıyası pedagogika páninede quramalı mashqalalardan biri. Onıń quramalalıǵı sonda, hár bir shańaraq ózine tán qádimiy topar bolıp, tárbıyada tek belgili toparǵa tán qásiyetlerge tiykarlanadı.

Shańaraq tárbıyasın sotsiallıq tárbıya menen almastırıw balalardıń kamalatına keri tásir kórsetedi. Máselen, yaslı balalar baqshalarına barmay, tek shańaraqta ósken hám er jetken balalar mektepke barǵanında óz teńlesleriniń arasında kóp tárepleri menen ajırılıp turadı. Shańaraqtıń balalarǵa materiallıq hám ruwxıy ǵamxorlıq kórsetip atırǵan tárbıyasın yaslı, baqsha tárbıyası menen bir dep qaray almaymız. Tek ǵana óz-ara birge islesiw máselesin unamlı sheshiw imkaniyatıń beredi.

Biraq óziniń qásiyetleri hám tákirarlanbas tásiiri menen shańaraq bala tárbıyasında áhmiyetli faktorlıǵınsha qalashdı.

Ata-analardıń ózine hám balalarǵa bolǵan talapshańlıǵı, úlken-kishilerdiń óz-ara múnásibetleri, doslıq ortalıǵı, isenim hám óz-ara bir-birlerin túsiniw shańaraq, mektep hám máhálleniń bala tárbıyası boyınsha alıp barılatuǵın áhmiyetli faktorlarınan biri. Bunday birliktiń ámelge asıwında, eń dáslep ata-analardıń siyasiy sanası áhmiyetli rol` oynaydı. Sebebi ata-

analardıń iskerligi shańaraq turmısında óz sáwleleniwın tabadı. Usı mániste balalar óz ata-analarınıń siyasiy hám puxaralıq kelbetine qarap óz minez-qılıqların tártipke saladı, húrmet-izzetlik qatnas jasaydı.

Shańaraq tárbiyasınıń mazmunlı shólkemlestiriliwine dáslepki tásirdi mektep belgileydi. Mektep ǵana shańaraq tárbiyasınıń nátiyjeliligin asırıw boyınsha bassılıq ete aladı. Bul wazıypalardıń unamlı orınlanıwında, unamlı sheshimge iye bolıwında ata-analar ortasında alıp barılatuǵın tárbiyaǵa tiyisli úgit-násiyatlardıń roli oǵada ullı. Sebebi ata-ananarlı házirgi zaman ruwxıy tálim-tárbiyalıq bilimler menen qurallandırmay turıp, shańaraq tárbiyasın jolǵa qoyıw múmkin emes. Jámiyetlik-tárbiyalıq úgip-násiyatta eń jaqsı shańaraqlar úlgisinde tásir kórsetiw eń tuwrı jol bolıp esaplanadı. Bala tárbiyası boyınsha shańaraq, mektep hám máhálleniń birgeliktegi isleri házirgi kúnimizdiń aktual másele ekenligi de mine usınnan kelip shıǵadı. óytkeni, birinshiden, bala tárbiyasında shańaraq , mektep hám m áhálleniń birliginiń ózi quramalı protsess bolıp, bunda muǵallimlerden basqa islep shıǵarıw jámiyetshiligi wákilleri, jaslar, kárxanalar, birlespeler de qatnasadı. Ekinshiden, ata-analar hám aǵayın-tuwǵanlar túrli miynet jámáátleriniń wákilleri bolıp, islep shıǵarıw hám jora-joldaslarınıń ruwxıy turmısınlarındaǵı faktorlardı talıqlaydı, olardıń turmısına. Iskusstvoǵa, shańaraq májbúriyatlarına bolǵan múnásibetleri haqqında sóz etedi. Sol sebepli de mine usınday taypa shańaraqlarda tárbiya alǵan balalar basqa ata-analardıń kóshede, jámiyetlik orınlardaǵı turmıs iskerliklerine qarap óz ata-analarına baha beredi. Toplanǵan tájiriybelerin yasil, baqsha, mekteptegi dosları menen talıqlasadı.

Úshinshiden, shańaraqlarımız házirgi zaman siyasatı hám turmıstıń barlıq tarawlarında ushırasıp atırǵan ózgerislerge tiykarlanıp tárbiya usıllarında da bir qanda ózgerisler kiritiliwi zárúriy hal. Sonlıqtan búgingi kúnde shańaraq tárbiyasında sıpat hám mazmun jaǵınan unamlı ózgerisler kiritiw jolları izelenbekte.

Balanı shańaraqta ilimge, máriypatqa tárbiyalawda ata-analar olardıń úyde sabaq tayarlawların qadaǵalap, tekserip, sóylew mádeniyatın, kitap oqıwǵa qızıǵıwshılıǵın baqlap barıwı tiyis. Bunday isler balalardıń mektepte sabaqtı dıqqatlı tıńlap úyreniwine jáne de túrtki boladı.

Óz gezeginde mektepte shańaraq penen baylanısın kúsheytıp bala tárbiyasın ortalıqqa alıw zárúr.

Mektepte ata-analar komitetiniń iskerligi balalardıń sana-seziminiń ósiwine úlken járdem beredi. óytkeni bala óz ata-analarınń usı klass balaların tárbiyalaw jan kúydirip atırǵanlıqların kórip olarda juwapkershilik sezimi artadı. Al ata-analar bolsa balanıń mekteptegi jaǵdayınan jaqınnan tanıs bolıp oǵan tek ǵana úy sharayatında emes, al mektep tárbiyasın da da tásir etedi.

Oqıwshılardı kishkene jasınan baslap insansúyiwshilik ruwxında tárbiyalaw baslawısh tálimniń tiykarǵı wazıypalarınan biri. óytkeni biziń milliy ruwxıylıǵımızdıń da eń baslı kórsetkishi–bul insanıylıq. İnsansúyiwshilik tárbiyasınıń mazmunı oqıwshılardı ádep-ikramlılıq sana, minez-qulıq kónlikpelerin qalıplestiriwden ibarat. Álbette, bunday páziyetler kishkene jastaǵı oqıwshılardıń bilimin asırıwda, jaqsı minez-qulıqtı tárbiyalawda tiykarǵı rol` oynaydı.

Milliy ruwxıylıq qádeleri bolǵan insap, iyman, hújdan, ádalát, watanǵa, dosqa, jaqınlarına sadıqlıq, miymandoslıq, miyrim–shápáát, páklik sıyaqlı túsiniqlerdiń bári de usı insansúyiwshilik degen túsiniwte jámlesedi, sebebi bul qásiyetlerge iye bolmaǵan adamdı insansúygish dep atay almaymız.

Baslawısh klass balalarında watansúyiwshilikti, milliy sananı qalıplestiriwde biziń ullı danıshpanlarımızdıń ómiri hám dóretiwshiligi, insaniyat tariyxında tutqan ornı hám búgingi kúndegi áhmiyetin úyreniw júdá úlken rol` oynaydı. Tárbiyashı, máselen, Ibn Sino yaki Beruniydiń ómir jolı qanshelli qıyın, awır bolǵanlıǵın, turmıs olardı erkeletip qoymaǵanlıǵın, kerisinshe, júdá qıyın sotsiallıq-tariyxıy sharayatta jasawlarına qaramay óz xalqınıń abıroyın kóteretuǵın ullı allamalar tvorchestvosınan alınǵan bunday mısallar hár bir sabaqlıqtıń mazmunınıń tiykarın quradı hám balalardıń milliy

qádiriyatlar menen jaqınnan tanısıwına járdem beredi. Bunday sabaqlar balalardıń allamalar haqqındaǵı túsiniklerin bayıtıp ǵana qalmay, olardıń ruwxıy dúnyasın da keńeytiredi, insansúygishlik páziyetlerin qalıplestiredi. Sonday-aq olardıń óz milleti, tariyxı, úrp-ádeti haqqında pikir júrite alıwına kómeklesedi. Bunday sabaqlardıń mazmunlı hám qızıqlı ótiwinde kórgizbeli qurallardan paydalanıw áhmiyetli rol` oynaydı. Kórgizbeli qurallar balalardıń qızıǵıwın hám bilimin asırıwdı támtiyinleydi.

Máselen, Alisher Nawayı haqqında ótkeriletuǵın sabaqta tómendegi kórgizbeli qurallardan paydalanıwǵa boladı :

1. Sabaq mazmunına tiyisli súwretler.
2. Ullı danışpannıń ómiri hám dóretiwshilik iskerligin jarıtıp beriwshi plakatlar.
3. İnsansúyiwshilik haqqında sóylewshi syujetli súwretler.
4. Ullı danışpanlardıń insansúyiwshilik haqqındaǵı plakatlar hám basqalar.
5. Muǵallım bunday kórgizbeli qurallardan sabaq protsessinde paydalanıp barıwı balalardı aktivligin asıradı. Túsendiriw, isendiriw, úlgi, gúrriń usılları (metodları) tiykarında balalarda ullı danışpanlar haqqındaǵı kóz-qarasların, túsiniklerin qalıplestiredi.

Sabaqtıń bunday túrleri balalardıń ullı ata-babalarımız haqqında tolıq túsinikke iye bolıwı, olardı durıs pikir júritiwge hám ózgelerge durıs baha beriw sıyaqlı kónlikpelerdi qalıplestiredi. Nátiyjede balalardıń turmısında, jámiyette, óz teńlesleri arasında jurıs-turıstıń durıs qaǵıydaların iyeleydi.

Ullı insanlar haqqında ótkerilgen bunday sabaqlar balalardıń dúnyaqarasın qalıplestiriwde, sanası hám minez-qulqına ruwxıy tásir kórsetedi hám milliy sananı rawajlandıradı.

Baslawısh tálimde balanı milliylikke tárbiyalawda máhálleniń ornı ayrıqsha. Bunıń atamasınıń ózi milliy koloritke iye. Shańaraq penen máhálle mudamı bir-biri menen tıǵız baylanısta, óytkeni usı máhálleniń ózi usı shańaraqlardan quraladı.

Biziń xalqımız ushın áhmiyetli xarakter quwanışlı kúnlerinde de, basqa is túsken payıtlarda da bir-birine súyenish hám quwanışın bólisiw

sıyaqlı insaniylıq páziyetler. İnsanlardıń ortasındaǵı bunday birlik hám birdemliktiń áhmiyetli quralı –máhálle. Xalqımızda «Atań máhálle, anań máhálle» degen gáp bar. Bunday dewiniń sebebi bala tárbiyasında tek ǵana ata-ana emes, al sonıń menen birge máhálle de juwapker boladı. Máhálle sonday bir muqáddes mákan, onda insanlar bir-biri menen apa-sıńlı, aǵa-ini, dos-yaran bolıp, bir shańaraqtaǵı toy mereler barlıq shańaraqta óz sáwleleniwin tabadı. Perzent tárbiyasında da barlıq máhálle turǵınları juwapkershilikli, jetiskenlikler de, kemshilikler de ulıwma máhálle turǵınlarıniki esaplanadı.

Ózbekstan Respublikası Ministrler Keńesiniń qoow jılı qu-oktyabr`degi ri0-sanlı «Respublika Máhálle xayriya jamǵarması iskerligin shólkemlestiriw» máseleleri haqqındaǵı qararı, qo0e-jıl w-sentyabr`de hám Oliy Májilistiń q000-jıl qr-aprel` XIV sessiyasında qabıl etilgen «Puxaralardıń ózin ózi basqarıwı haqqındaǵı» nızamı tiykarında huqıqıy tiykarǵa iye boladı.

Máhállede jámaát tártibin támiyinlew, jaslar hám óspirimlik ortasında huqıq buzarlıqtıń aldın alıw, jasına jetpegenlerdiń huqıqların qorǵaw, jaslardı milliy tárbiyaǵa baǵdarlaw, olardı elge xızmet etiwı ushın fizikalıq hám ruwxıy kúshli etip tárbiyalaw-máhálle jıyınlarına qarashlı arnawlı keńeslerdiń wazıypası esaplanadı.

Hár bir adam hám onıń sem`yası ushın qońsıları hám máhállesi beretuǵın baha eń durıs baha boladı.

JUWMAQ

Milliy tárbiyadağı gózlengen maqset bul ózlikti ańlaw, al ózlikti ańlaw bolsa keleshekke tuwrı jol tańlaw, tariyxın biliw, búginin seziniw demekdur.

Pedagogika iliminiń wazıypalarınan orın alǵan milliy tárbiya hám estetikalıq tárbiya bala tárbiyası baǵdarlamalarında baslı orındı iyeleydi.

Adamnıń tárbiya alıp bolıw yamasa tolıq tárbiyalanıp bolıw shegi joq. Ol ómiriniń aqırına shekem tárbiyalanıp bara beredi. Nárestelik dáwirde atanası, tuwǵan-tuwısqanları, sál úylkeygennen soń bul tárbiyashılardıń qatarına yaslı, baqsha, soń mektep, erjetkennen soń orta arnawlı hám joqarı oqıw orınları, keyin ala jámaát (kollektiv) qorshaǵan ortalıq. Biraq bul dáwirlerdiń ishindegi eń úlken hám eń kúshli tárbiyashı-turmıs.

Biz pedagoglar balanıń turmıstı durıs túsinip jetilisiwi, dúnyaqarası durıs, keń hám máriypatlı, ruwxıy bay, ruwxıy gózzal bolıp jetilisiwi ushın juwapkermiz. Usı turmıstıń qay jerlerinde oy, qay jerinde bálentlik boladı, bulardıń barlıǵın adam kózi menen emes, sanası menen aqlay aladı. Mine, usı sananı rawajlandırıw, onı bilim menen bayıtıp, milliylik penen azıqlandırsaq, erteńgi kúni bul sana iyeleri biziń keleshegimizdi párawan qıladı, elimizdi abad etedi. Tárbiyanıń maqseti ullılıq. Al biziń dáwirimizde haqıqıy ullı adamlar- bular óz xalqına, millette, eline sadıq, miynette qalangán, zaman menen teń qádem qoyatuǵın, máriypatlı, gárezsizliktiń qádirine jete biletuǵın, onı bekkemlewge óziniń kúsh-ǵayratın ayamaytuǵın insanlar.

Ullı ata-babalarımızdıń, danışpanlarımızdıń bizge miyras etip qaldırıp ketken ruwxıy qádiriyatların búgingi kúngi pedagogikalıq tárbiyada qollanıw júdá jaqsı nátiyjeler beredi. óytkeni bul ruwxıy miyraslarımız adamzattı insapqa, iyman júzlilikke, ádalatqa, ar-namışlılıqqa, qanaatshılıqqa, miynetkeshlikke, watansúyiwshilikke, insansúyiwshilikke, sabırlılıqqa shaqıradı. Bulardıń barlıǵı biziń milliy tárbiyamızdan orın alǵan.

Bul ullı insaniylıq páziyetler tuwralı bir qansha ertekler, ráwiyatlar, ańızlar qalǵan. Ata-babalarımızdıń tárbiyashılıq uqıbı sonday kúshli bolǵan,

olardıń dóretken ertekleri, olardaǵı ádeplilik penen gózzallıqtıń uyǵınlasıp ketiwi hátte wıken adamdı da parıqsız qaldırmaydı. Olardıń biziń kúnimizge shekem jetip kelgeni de mine usı ádep hám gózzallıqlardıń arqasında. Atababalarımız bir waqıtları dóretken bul qádiriyatlar, endi neshe ásirlerden beri olardıń áwlad–urpaqların tárbiyalap kiyatır, óytkeni bularda biziń janımızǵa, qanımızǵa jaqın milliyliğimiz bar. Bul milliyliğimizdiń kúsh–qudretiniń teńi tayı joq desek qálelespeymiz, sebebi hár qıylı dáwirlerde túrli soqlıǵısıwǵa, bóleklerge ushırasa da boyın qayta tikledi. Bul qádiriyatlar biziń tariyxımız, ótmishimiz, ol bolǵan, haqıyqat. Al haqıyqat búgiliwi múmkin, biraq sınbaydı.

Mine, bala tárbiyasında usı milliy qádiriyatlarımız tiykarında milliy ruwxıylıqtı tárbiyalaw, olardıń dúnyaqarasların gózzallıqqa baǵdarlaw biz pedagoglardıń baslı hám ullı wazıypamız.

Juwmaqlap aytqanda, baslawısh klass oqıyashılarna mádeniy miraslardı bahalaw eski úrp–ádetlerimizdi úgitlew máseleleri óziniń aldına qoyǵan maqsetine erisiw jolında, sonıń menen birge sol jolda adamlardı ásirese baslawısh klass oqıyashılardan baslap jaslardı estetikalıq ruxta tárbiyalawda, jemisli úleslerin mádeniy, ádebiy miyrasların úyreniw jámiyetshiligimiz ushın úlken sabaq bolıp qaladı.

Qaysı xalıq bolmasın ol óziniń áwladlarına óz boyındaǵı barlıq eń jaqsı qásiyetlerin tárbiya protsessleri arqalı jetkeziwge umtıladı, óz eliniń milliyliǵın kózdiń qarashıǵınday saqlawdı jaslar bilimli, ónerli, mádeniyatlı, er júrek azamat bolıp jetisse eken dep árman etedi.

Bos qıyalı boladı, sebebi barlıq dástúrlerden, úrip–ádetlerden bas tartıw ol jabayışılıqqa qayta oralıw bolıp esaplanatuǵın edi.

Mádeniy miyrassız hám xalıq dástúrlersiz keleshekte milliy xalıqlıq kelbetimizdi joytıp alıwımız múmkin. Ótken dástúrlardıń tárbiyalıq xarakterin eń áhmiyetlerin tanlap alıp, onı zamanagóylestirip qalıplestiriw wazıypası tur.

Házirgi kúnleri elimizdeki milliy miynet dástúrlerin rawajlandırıwǵa, xalıq bayramlarınń hám úrip – ádetleriniń qayta tikleniwı ayrıqsha kewil bólinbekte.

Milliy dástúr hám úrip–ádetlerimizdiń xalqımız adamlarına úgit–násiyatlaw sol dástúrlar menen jaslardı tárbiyalaw, bayram saltanatların ótkeriw tikkeley húkimetimiz tárepinen bassılıqqa alınıp atır.

Milliy oyınlardı úgit–násiyatlaw hám tárbiyalıq xarakterdi beredi. Bulardıń barlıǵı hár bir insańǵa tárbiyalıq sabaq bolıp esaplanadı.

Qaysı xalıq bolmasın, ol óziniń áwladlarınna óz boyındaǵı barlıq eń jaqsı qásiyetlerin tárbiya protsessleri arqalı jetkiziwge umtıladı, «Óz eliniń milliyliǵın, kózdiń qarashıǵınday saqlawdı jaslar bilimli, ónerli, mádeniyatlı er júrek adamzat bolıp jetisse eken dep árman etedi».

Jaslardı milliy dástúrlar hám úrp – ádetler tiykarında tárbiyalawda, bunda xalqımızdıń miyrim shápáátliligi, keńpeyilligi, sózge berikligi tuwralı ayılıp, usı qásiyetlerdi balalardıń boyına sińdiriw, úlkeni sıylaw, kishkenelerge ğamxorlıq, ádep–ikramlılıqtı joqarı kóteriw, qásterlew usaǵan úrip–ádet qaǵıydaların úyreniw kerek.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR

1. Abdimuratov P. «Qaraqalpaq xalqınıń úrp-ádet, dástúrleri hám onıń jaslar tárbiyasındaǵı áhmiyeti». Nókis, Bilim. 2004.
2. Bazarbaev J, Dawletova Q. «Ádeptanıw». Nókis, Bilim 2004.
3. .Bazarbaev J, Q.Dáwletova. «Ádeptanıw». Nókis, 1992 j.
4. Boshlangıch tálim. Toshkent. 2006–2008 jj.
5. Davlat, jamiyat, oila va eshlar tarbiyasi muammolari. T.wzbekiston, 2007.
6. Esemuratova T. «Qaraqalpaq xalıq pedagogikasındaǵı milliy úrp-ádetlerdiń bala tárbiyasındaǵı áhmiyeti». Qaraqalpaqstan muǵallimi. .2000 j.
7. «Jaqsı dástúr–tárbiyalaw quralı». Sh.Mirálimov, tariyx ilimleri kandidatı. «Sovet Qaraqapaqstan» gazetası, 1989-jıl, 22-mart, №56.
- 8.Musurmonova O. «Oila mánaviyati-milliy ǵurur». T.óqituvchi. 2000.
- 9.Munavvarov A.Q. «Oila pedagogikasi».T. «óqituvchi».qoor.
10. Uzaqov X, "oziev E, Tojiev A. «Oila etikasi va psixologiyasi». T. «óqituvchi».2002 .
11. Karimov Í.A. «İstiqlol va mánaviyat». T. «ózbekiston», 2004.
- 11.Karimov Í.A.. «Ózbekstannıń óziniń jańalanıw hám rawajlanıw jolı». Nókis, 1993 j
- 13.Karimov Í.A. «Vatan sajdogoh kabi muqaddasdir» 3-tom T., «Uzbekston» 1996, 274-bet).
- 14.Karimov Í.A.«Bizdan ozod va obod Vatan qolsin» T.2. T.Wzbekiston 1996. 199-bet.
- 15.Karimov Í.A. «Milliy istiqlol mafkurasi-xalq e`tiqodi va buyuk kelajagi ishonchdur» T., Wzbeksiton, 2000 y. 30-bet)
16. Sh. Miralimov. «Jaqsı tárbiya dástúr–tárbiyalaw quralı» maqalası. «Sovet Qaraqalpaqstan» gazetası 1989– j, 22– mart № 59 sanı .

17. Shilmanov. «Milliy oʻyinlarimizni umitpayiq». «Erkin Qaraqalpaqstan» gazetasi, 1991 jil, 10 avgust, № 53 sanı .

18. «Qaraqalpaqstan folklorı». IV–tom. «Qaraqalpaqstan baspası». Nókis-1978.

19. «Qaraqalpaqstan fol`kları». V– tom. «Qaraqalpaqstan baspası». Nókis-1980.

20. Yóldoshev Í.G. «Óquvchi mánaviyatini shakllantirish».Toshkent. «óqituvchi» 2000.

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Mektepke shekem hám baslawısh tálim fakulteti Baslawısh tálim hám sport tárbiyalıq isi bakalavr tálim baǵdarı 4a-kurs studentı Xayratdinova Jadra Iniyatdinovnanıń «Baslawısh klass oqıwshılarına milliy tárbiyanı úyretiwdiń áhmiyeti» atlı pitkeriw qániygelik jumısına

PİKİR

Mámleketimiz birinshi qádemleri menen óz rawajlanıw jolın basladı. Bul jol milliy ózgeshelikler, milliy qádiriyatlardı tiklew, saqlaw, rawajlandırıw, milliy maqtanıstı oyatıp, watanǵa súyispenshilik hám ulıwma insanıylıq qádiriyatlarǵa tiykarlangan halda kamalatqa erisiw jolı esaplanadı. Bul óz náwbetinde eski dúzim tárbiya teoriyasında úyreniliwi múmkin bolmaǵan milliy ádeplilik milliy qádiriyat sıyaqlı insannıń pútin milliy ózgesheligine baylanıslı páziyetlerdi jas áwladtıń jeke sıpatlarına aylandırıw baslı wazıypa etip qoyıldı.

Sonıń menen birge, joqarıdaǵı páziyetlerdi qalıplestiriwdi óz ishine alıwshı jańa pedagogikalıq baǵdar dúnyaǵa keldi. Bul milliy tárbiya-ózbekstan milliy ǵárezsizliginiń pedagogikalıq maqseti hám shárti.

Milliy tárbiya ózbekstannıń mámleketlik ǵárezsizligin bekkemlew hám ámelge asırıwǵa tayar perzentlerdi tárbiyalap kamalǵa keltiriwge xızmet qıladı.

Házirgi kúnde bul máselelerge birinshi dárejeli áhmiyet beriwimizdiń mánisi sol, iyman hám ádeplilik pazıyetleri ruwxıyatı kúshli, milliy juwapkershilik tuyǵısı qálbinde tereń tamır urǵan, ruwxıy jetilisen puxaralarǵa iye mámleket ǵana ǵárezsiz hám hár tárepleme rawajalana aladı. Ullı keleshek ruwxıy jetilisen insanlarǵa tayanǵanda ǵana jaratıladı, qád kóteredi. Basqasha aytqanda, aqıllı hám ádepli insanlar ǵana ullı keleshekti jarata aladı. Sonıń ushın ádebi jaqsı insandı, salamat áwladtı tárbiyalaw júdá áhmiyetli másele. Bul máselede jurtbasshımızdıń tómendegi sabaǵı ibaratlı: Biz salamat áwladtı tárbiyalap kamalǵa jetkeriwimiz kerek. Salamat adam degende tek ǵana fizikalıq salamatlıqtı emes, bálki shıǵıs xalıqlarına tán ádep-ikramlılıq ideyaları ruwxında kámal tapqan insandı túsinemiz. Bul pikirlerden kórnip turǵanıday shıǵıs xalıqlarına tán ádep-ikramlılıq ideyalar sanasına sińdirip alǵan adam ruwxıy jetilisen insan esaplanadı.

Xayratdinova Jadra Iniyatdinovnanıń pitkeriw qániygelik jumısı tolıǵı menen kórsetilgen házirgi zaman talabına juwap beredi, qorǵaw ushın usınıs beremen.

Ilmiy basshı

p.i.d.,docent T.Utebaev

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Mektepke shekem hám baslawısh tálim fakulteti Baslawısh tálim hám sport tárbiyalıq isi bakalavr tálim baǵdarı 4a-kurs studentı Xayratdinova Jadra Iniyatdinovnanıń «Baslawısh klass oqıwshılarına milliy tárbiyanı úyretiwdiń áhmiyeti» atlı pitkeriw qániygelik jumısına

PİKİR

Milliy ádep degende biz óz xalqımızdın milliy ózgeshelikke iye bolǵan ádeplik ólshemleri-iybe, ar-namıslılıq, kishipecillik, hadallıq, diyanatlılıq, hújdanlılıq, amanatqa qıyanet etpew, insansúygishlik, watansúygishlik sıyaqlı qádiriyatlardı túsinemiz.

Bala mektepke keliwi, jámiyetlik islerge qatnasıwı, baqlawı, turmısın tájiriybesiniń artıwı nátiyjesinde sotsiallıq ortallıqqa beyimlesiwi artadı. Ulıwmalastırıw protsessi tiykarında ózlestirilgen túsinipler sıpatı jaǵınan ózgere baslaydı. Balanıń húrmet-izzet qılıw kerek degen túsinipleri tar sheńberden (ata-ana doslarına bolǵan) keń sheńberge ótedi, dosları, olardıń semyaları, qońsı qobaları, klasslaslarına bolǵan óz múnásibetin qollana baslaydı. Biraq kishkene jastaǵı mektep balalarınıń milliy qádiriyat túsiniplerin sanalı túrde ózlestiriwi qıyın. Birinshi, ekinshi klass oqıwshılarında balalıq tuyǵıları menen baylanıslı bolǵan psixologiyalıq komponentleri tolıq saqlanadı.

Tálim-tárbiya beriwdiń jańa formasın analiz qılıw protsessinde onı oqıw mákemelerinde alıp barıw tártibin saqlap qalıw, forma hám mazmunın zaman hám mákan, yaǵnıy millet rawajlanıwı basqıshınıń ıqtıyajına juwap beretuǵın halǵa keltiriw maqset etip qoyladı.

Ózbekstannıń búgingi kúndegi tálim-tárbiyaǵa bolǵan sotsial buyırtpası tómendegishi: insandı unamlı pazıyletlerdi qalıplestiriw, bazar ekonomikasın tereń bilgen adamlardı tárbiyalaw. Onnan tısqarı, Ózbekstan jáhándegi rawajlanǵan mámleketler qatarınan orın alıwı ushın xalıq jańa tarmaqlı kompyuter sawatına iye bolıwı hám shet tillerdiń keminde birewin tereń biliwi shárt.

Xayratdinova Jadra Iniyatdinovnanıń pitkeriw qániygelik jumısı tolıǵı menen kórsetilgen házirgi zaman talabına juwap beredi, qorǵaw ushın usınıs beremen.

Pikir bildiriwshi

p.i.d.(PHD) M.Aytimbetov

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Mektepke shekem hám baslawısh tálim fakulteti Baslawısh tálim hám sport tárbiyalıq isi bakalavr tálim baǵdarı 4a-kurs studentı Xayratdinova Jadra Iniyatdinovnanıń «Baslawısh klass oqıwshılarına milliy tárbiyanı úyretiwdiń áhmiyeti» atlı pitkeriw qániygelik jumısına

PİKİR

Milliy tárbiya ózbekstannıń mámleketlik ǵárezsizligin bekkemlew hám ámelge asırıwǵa tayar perzentlerdi tárbiyalap kamalǵa keltiriwge xızmet qıladı.

Házirgi kúnde bul máselelerge birinshi dárejeli áhmiyet beriwimizdiń mánisi sol, iyman hám ádeplilik pazıyletleri ruwxıyatı kúshli, milliy juwapkershilik tuyǵısı qálbinde tereń tamır urǵan, ruwxıy jetilisen puxaralarǵa iye mámleket ǵana ǵárezsiz hám hár tárepleme rawajalana aladı. Ullı keleshek ruwxıy jetilisen insanlarǵa tayanǵanda ǵana jaratıladı, qád kóteredi. Basqasha aytqanda, aqıllı hám ádepli insanlar ǵana ullı keleshekti jarata aladı. Sonıń ushın ádebi jaqsı insandı, salamat áwladtı tárbiyalaw júdá áhmiyetli másele. Bul máselede jurtbasshımızdıń tómendegi sabaǵı ibaratlı: Biz salamat áwladtı tárbiyalap kamalǵa jetkeriwimiz kerek. Salamat adam degende tek ǵana fizikalıq salamatlıqtı emes, bálki shıǵıs xalıqlarına tán ádep-ikramlılıq ideyaları ruwxında kámal tapqan insandı túsinemiz. Bul pikirlerden kórnip turǵanınday shıǵıs xalıqlarına tán ádep-ikramlılıq ideyalar sanasına sińdirip alǵan adam ruwxıy jetilisen insan esaplanadı.

Ózbekstannıń búgingi kúndegi tálim-tárbiyaǵa bolǵan sotsial buyırtpası tómendegishi: insandı unamlı pazıyletlerdi qalıplestiriw, bazar ekonomikasın tereń bilgen adamlardı tárbiyalaw. Onnan tısqarı, Ózbekstan jáhándegi rawajlanǵan mámleketler qatarınan orın alıwı ushın xalıq jańa tarmaqlı kompyuter sawatına iye bolıwı hám shet tillerdiń keminde birewin tereń biliwi shárt.

Xayratdinova Jadra Iniyatdinovnanıń pitkeriw qániygelik jumısı tolıǵı menen kórsetilgen házirgi zaman talabına juwap beredi, qorǵaw ushın usınıs beremen.

Pikir bildiriwshi

p.i.d.(PHD) N.Naǵmetova